

๑๐๗. อาณาจักรธรรมแห่งธรรมจักรกับปวัตตนสูตร

The Basic Discourse the Kingdom of Righteousness

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

แหล่งความรู้ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนาที่สะสมมานานที่สุดนั้น คือ “พระไตรปิฎก” อันเป็นพระธรรมวินัย [ปาพจน์] โดยจำแนกออกตามเกณฑ์ในไตรสิกขา ได้แก่ (๑) เมื่อกล่าวถึง “อธิศีลสิกขา” คือ วินัยปิฎกทั้งหมด (๒) เมื่อกล่าวถึง “อธิจิตตสิกขา” คือ สุตตันตปิฎกทั้งหมด และ (๓) เมื่อกล่าวถึง “อธิปัญญาสิกขา” คือ อภิธรรมปิฎกทั้งหมด เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยธรรมทั้งหลายจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาดีแล้วนั้น ค่อยนำความรู้เหล่านั้น ซึ่งหมายถึง “ทฤษฎี” [Theory] มาตั้งเป็นข้อสมมติฐาน [Hypothesis] ในการเจริญภาวนากรรมฐานต่อไป เพื่อเป็นการพิสูจน์หรือยืนยันทฤษฎีตามเกณฑ์ [Criteria] ดังกล่าวนั้น ว่าเป็นเรื่องจริงอันน่าอัศจรรย์ อันเป็นไปตามหลักกรรมในสัตตสุตตันหรือคำสอนของพระตถาคต ที่เรียกว่า “อนุศาสนิปาฏิหารีย์” ฉะนั้น “ความอัศจรรย์” [Marvel] หรือ “ฤทธิ์ปาฏิหารีย์-อิทธิฤทธิ์ปาฏิหารีย์” ไม่ใช่สาระสำคัญในการเจริญภาวนากรรมฐาน [สมถะและวิปัสสนา] ซึ่งหนทางหรือวิธีการเข้าถึง “อธิคมธรรม-อุตตริมนุสสธรรม” [ธรรมวิเศษ-คุณวิเศษ-คุณพิเศษ] หมายถึง ธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม ธรรมล้ำมนุษย์ ได้แก่ ฌาน อภิญญา วิโมกข์ สมาบัติ มรรค ผล เพื่อให้เข้าถึง “สัจภาวะแห่งนิพพาน” ซึ่งหมายถึง “วิมุตติ” เพราะพ้นแล้วจากสังขตธรรมทั้งปวง ซึ่งต้องอาศัย “ปัญญา” ในการตัดอาสวะขาด เพราะ “ความบริสุทธิ์แห่งสมาธิ” อันเป็นเหตุไม่พึงชาน ที่เรียกว่า “อานันตริกสมาธิญาณ” [สมาธิไม่มีอะไรคั่นระหว่างมรรคกับผล = มรรคสมาธิ กับ ผลสมาธิ ที่สนับสนุนระหว่างสมถะกับวิปัสสนา] อันเป็นธรรมขั้นสูง ภาวะจิตของบุคคลนั้น จึงไม่ควรเข้าถึงความพึงชานหรือหวั่นไหวไปตาม “สัมปยุตตธรรม” ทั้งหลายที่เรียกว่า “วิกรมุปमानสุต” คือ ผู้หวั่นไหว-ผู้พึงชาน เพราะฉะนั้น การบรรลุถึงคุณวิเศษทั้งหลายในแต่ละขั้นแห่งภาวนากรรมฐาน [มนสิการกรรมฐาน = กรรมฐาน ๔๐] นั้น จึงต้องอาศัย “ปัญญา” [Wisdom or Knowledge] อันหมายถึงปัญญารู้เห็นธรรมหรือสภาวะธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง นั่นคือ “ยถาภูตญาณทัสสนะ” ระหว่างมิติต่างๆ ใน “สมาธิ: Concentrations” [สมถะ-Meditations หรือ ฌาน-Absorptions] กับ “วิปัสสนา: Insights” ที่ครอบคลุมทั้งอาณาจักรแห่งธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “ธรรมจักร” ด้วย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” นั่นคือ (๑) คำว่า “จักขุ” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า เห็น (๒) คำว่า “ญาณ” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้เห็น (๓) คำว่า “ปัญญา” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ทั่ว (๔) คำว่า “วิชา” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า แทะตลอด (๕) คำว่า “แสงสว่าง” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า สว่างไสว เพราะฉะนั้น ภาวะจิตดังกล่าวนี้ ทำให้บุคคลนั้น สามารถบรรลุคุณวิเศษจากลำดับ “โสดาบัน-สกทาคามี-อนาคามี” จนถึง “อรหันต์” อันเป็นการตั้งความปรารถนา [ปณิธิ] ที่เป็น “มหาวิบากกุศลจิต” ในการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระสัทธรรมนี้.

บทความที่ ๑๐๗ ประจำปี ๒๕๕๘ – อาณาจักรธรรมแห่งธรรมจักรกัปวัตตบุตร

หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มุ่งเน้นการเข้าไปให้ถึง “ปัญญา: Wisdom” อันเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของจิตใจของตน ไม่ต้องไปพิจารณาใส่ใจในจิตใจของผู้อื่น ให้พิจารณาหรือมนสิการจิตใจของตนเองเป็นหลัก นั่นคือ การประพฤติปฏิบัติให้จิตเป็นสมาธิ “จิตตสมาธิ-ธรรมสมาธิ ๕: ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธ-สุข-สมาธิ” อันเกิดจากการปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ เพราะมีสติดำรงมั่น คือ ไม่ประกอบด้วย “มกุฏลัจจะ” นั่นคือ ไม่มีสติ ระลึกลงไปไม่ได้ระลึกลย้อนไปก็ไม่ได้ นึกไม่ออก จำไม่ได้ พันเพื่อน หลงลืม มีสัมปชัญญะที่คมกล้า นั่นคือ “ญาณ-ความรู้-ความหยั่งรู้” มีจิตตั้งมั่นในธรรมที่ตนเองกำลังปฏิบัติอยู่นั้นนั่นเอง ภาวะจิตหรือจิตตภาพนี้ ต้องเกิดขึ้นในผู้ปฏิบัติธรรมเป็นนิตยกาล เมื่อก้าวจากสมถกรรมฐานนี้ ไปสู่วิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป “ธรรมสมาธิ ๕” นี้ จะสัมปยุตต์ด้วย “อริการในวิปัสสนากัมมัฏฐาน” [วิปัสสนูปกิเลส ๑๐: (๑) โสภณ-แสงสว่าง (๒) ปีติ-ความอิ่มใจปลาบปลื้มเต็มไปทั้งตัว (๓) ญาณ-ความรู้ที่คมชัด (๔) ปัสสัทธ-ความสงบเย็นกายใจ (๕) สุข-ความสุขจำขึ้นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง (๖) อธิโมกษ์-ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสอย่างยิ่ง (๗) ปัคคาหะ-ความเพียรที่พอดี (๘) อุပ္ปฐฐาน-สติชัด (๙) อุเบกขา-ความวางจิตเป็นกลางที่ลงตัวสนิท หรือ (๑๐) นิกันติ-ความจิตใจพอใจ ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมผิควิธีจะไม่เกิดวิปัสสนูปกิเลสทั้งหลายดังกล่าวนี้ขึ้น แต่ให้เข้าใจถึงความจริงแห่งนามรูปโดยไตรลักษณ์ ด้วยไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมเหล่านี้ เพื่อไม่ให้เกิดความฟุ้งซ่าน “ธัมมูทลัจจะ” หรือ ลำคัญคิดในธรรมเหล่านั้นว่า ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน] เมื่อเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องในธรรมทั้งหลาย [สังขตธรรม-อสังขตธรรม] ก็ย่อมเกิดความคิดที่เป็น “อุบายวิธีที่แยบคายในใจ” [โยนิโสมนสิการ] ขึ้นได้ มีปัญญาเห็นธรรมตามเป็นจริงโดยมีปัญญารู้ในองค์แห่งปัจจัยในปฏิจกสมุปบาทด้วย “ธัมมัญญูติญาณ” [ธรรมัญญูติ-ธรรมนิยาม ๓ ทั้งในสังขตธรรม-อสังขตธรรม] ซึ่งกระบวนการคิดในภาวนากรรมฐานนี้ เรียกว่า “ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักร” หมายถึง การรู้เห็นหรือการหยั่งรู้ในอาณาจักรธรรมทั้งปวงได้ ที่เรียกว่า “ธรรมจักร” อันนำไปสู่ “โสดาปัตติมรรค” [โสดาปัตติผล] ได้ ในขณะที่นั้น ในสมัยนั้น จนถึงปริชาสามารถบรรลุถึงอรหัตตได้ นั่นคือ โดยถอนกิเลสจุกกลอนเหล็กได้แล้ว โดยกลบกิเลสจุกเสียแล้ว โดยเพิกถอนกิเลสเสียแล้ว โดยไม่มีกิเลสจุกมีสลัก โดยปลงภาระลงแล้ว โดยไม่มีสังโยชน์แล้ว และโดยอยู่จบธรรมเครื่องอยู่ใน “อริยวาส ๑๐-อริยวาสธรรม ๑๐” (พระสูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 259-262 FILE 16) แล้ว ก็ฉันนั้น ได้แก่ (๑) ผู้ละองค์ ๕ (๒) ผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ (๓) ผู้มีเครื่องอารักขา ๑ (๔) ผู้มี “อปัสเสนธรรม ๔” (๕) ผู้เป็น “ปณฺหนปัจเจกลัจจะ” [บรรเทาลัจจะเฉพาะอย่าง] (๖) ผู้เป็น “สมวยลัญญุสสนะ” (๗) ผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว (๘) ผู้มีกายสังขารอันระงับแล้ว (๙) ผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยดี และ (๑๐) ผู้มีปัญญาหลุดพ้นด้วยดี ดังรายละเอียดเพิ่มต่อไป

“อริยวาส ๑๐–อริยวาสธรรม ๑๐” หมายถึง พระอริยะทั้งหลายนั้นเที่ยว อยู่แล้ว คือ ย่อมอยู่ในนั้นคือ จักอยู่ใน
ธรรมเหล่านี้ได้แก่

- (๑) **เป็นผู้มีองค์ ๕ ละขาดแล้ว** หมายถึง นีวรณ์ ๕ มีปฐมฌานด้วยองค์ฌาน ๕
- (๒) **เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖** หมายถึง เป็นผู้ไม่ติใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ใน
อารมณ์ทั้ง ๖ นั่นคือ ฉฬงกุเบกขา–มัชฌัตตเวทนา–หรือ–อุเบกขาวทนา
- (๓) **เป็นผู้มีอารักขาอย่างหนึ่ง** หมายถึง มีสติเป็นเครื่องคุ้มครอง หรือ อินทรีย์สังวร–สติสังวร
- (๔) **เป็นผู้มีที่พึ่ง ๔** หมายถึง พิจารณาแล้วเสพของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วคอกลิ้นของอย่างหนึ่ง
พิจารณาแล้วเว้นของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาของอย่างหนึ่ง
- (๕) **เป็นผู้มีสังจะเฉพาอย่างอันบรรเทาเสียแล้ว** หมายถึง ทำให้เบาแล้ว บรรเทาแล้ว สละ คลาย
ปล่อย ละ สละคืนเสียหมดสิ้นแล้ว
- (๖) **เป็นผู้มีการแสวงหาอันละเอียดได้แล้วโดยชอบ** หมายถึง เป็นผู้มีการแสวงหากามอันละเอียด ได้แล้ว มีการ
แสวงหาพ้ออันละเอียด ได้แล้ว มีการแสวงหาพรหมจรรย์อันละเอียดสิ้นแล้ว
- (๗) **เป็นผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว** หมายถึง เป็นผู้ละความดำริในกามได้ขาดแล้ว เป็นผู้ละความดำริใน
พยาบาทได้ขาดแล้ว เป็นผู้ละความดำริในการเบียดเบียนได้ขาดแล้ว หรือ สัมมาสังกัปปะ [กุศล
วิตก ๓: เนกขัมมวิตก–อพยาบาทวิตก–อวิหิงสาวิตก]
- (๘) **เป็นผู้มีกายสังขารอันสงบ** หมายถึง เข้าถึงจุดตถฌาน อันไม่มีทุกข์และสุข เพราะละสุขและทุกข์
และดับโสมนัส โทมนัสก่อนๆ ได้ มี “อุเบกขา” [จุดตถฌาน] เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์
- (๙) **เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว** หมายถึง มีจิตพ้นแล้วจากราคะ มีจิตพ้นแล้วจากโทสะ มีจิตพ้นแล้วจาก
โมหะ หรือ อกุศลมูล ๓
- (๑๐) **เป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว** หมายถึง ย่อมรู้ชัดว่า ราคะอันเราละได้แล้ว ถอนรากขึ้นเสียได้แล้ว
กระทำให้เป็นจุดตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้เป็นของไม่มีแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกเป็นธรรมดา
โทสะอันเราละได้แล้ว ถอนรากขึ้นเสียได้แล้ว กระทำให้เป็นจุดต้นตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้เป็น
ของไม่มีแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา โทสะอันเราละได้แล้ว ถอนรากขึ้นได้แล้ว
กระทำให้เป็นจุดต้นตาลยอดด้วน ทำให้เป็นของไม่มีแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา]

ในอันดับต่อไปนี้ ให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้พิจารณาถึง (๑) **อรรถกถาอัญญตราเถรีคาถา** แล้วเชื่อมโยงถึง (๒)
สัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นทำให้เกิด “ธรรมจักขุ” หมายถึง ดวงตาเห็นธรรม คือ ปัญญาเห็นความจริง
ว่า: “สิ่งใดก็ตามมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” อนึ่ง ธรรมจักขุ
โดยทั่วไป เช่น ที่เกิดแก่ “ท่านโกณฑัญญะ” เมื่อสดับ “ธรรมจักร” ได้แก่ “โสดาปัตติมรรค” หรือ “โสดา
ปัตติมคคญาณ” คือ ญาณที่ทำให้เป็น “โสดาบัน” ดังนี้

ปรหมัตถทีปนี

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถา

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อรรถกถาเอกนิบาต

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา เล่ม ๒ ภาค ๔ - หน้าที่ 2-11 FILE 54)

๑. อรรถกถาอัญญาตราเถรีคาถา

ในเอกนิบาตมีวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

บัดนี้ ถึงโอกาสที่จะพรรณานื่อความเถรีคาถาตามลำดับแล้ว เพราะในเถรีคาถานั้น เมื่อได้พรรณานื่อความประกาศประการที่เหล่าภิกษุณีได้บรรพชาและอุปสมบทแต่ต้นนั้นในที่นี้ การชี้แจง “**อัสสุปัตติเหตุ**” เกิดขึ้นของคาถาทั้งหลายในเรื่องนั้นๆ ย่อมทำได้ง่ายและปรากฏชัด ฉะนั้น เพื่อประกาศความนั้น ฟังทราบ “**อนุพุพพิกา**” ตั้งแต่ต้นโดยย่อดังต่อไปนี้:-

ความย่อว่า พระโลกนาถศาสดาพระองค์นี้ ทรงประมุของค์แปดที่ตรัสไว้โดยนัยว่า “**มนุสสุตตฺติ ลิงฺคสมฺบุตฺติ**” ความเป็นมนุษย์ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ เป็นต้น สร้างมหาภินิหารแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า “**ทีปังกร**” ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ [บารมี ๑๐-ทศบารมี] ได้พยากรณ์ในสำนักของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ๒๔ พระองค์ ทรงบำเพ็ญบารมีโดยลำดับ ถึงยอดแห่ง “**ญาตฺตจฺริยา**” และ “**โลกตฺตจฺริยา**” บังเกิดในภพชั้นดุสิต ดำรงอยู่ในภพชั้นดุสิตนั้นตลอดอายุเทวดาในหมื่นจักรวาลอาราธนาให้อุบัติเป็นมนุษย์ เพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า ด้วยคำว่า:

ข้าแต่มหาวิระ ได้เวลาที่พระองค์จะเสด็จอุบัติในพระครรภ์พระมารดา ตรัสรู้อมตบท ยังมนุษย์โลกพร้อมเทวโลกให้ข้ามโสมสงสารแล้ว

ทรงประทานปฏิญญาแก่เทวดาเหล่านั้น แล้วทรงทำ “**ปัญจมหาวิโลกนะ**” [สิ่งที่พระโพธิสัตว์จะต้องเลือกใหญ่ ๕ ประการ คือ กาล-ทวีป-ประเทศ-ตระกูล-และ-กำหนดอายุของมารดา] ทรงมี “**พระสติสัมปชัญญะ**” เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา ในพระค้ำหนักของ “**พระเจ้าสุทโธทนมหาราช**” ในศากยราชตระกูล ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอยู่ในพระครรภ์นั้น ๑๐ เดือน ทรงมีพระสติสัมปชัญญะเสด็จออกจากพระครรภ์ได้พระอภิชาติที่ลุมพินีวัน ได้รับการดูแลอย่างดีด้วยการดูแลที่ยิ่งใหญ่ ตั้งแต่นั้นแต่จัดพี่เลี้ยงไว้หลายเหล่า ทรงเจริญวัยโดยลำดับ แวดล้อมไปด้วยนักป่อนรำหลายชนิด ในปราสาท ๓ หลัง เสวยสมบัติดุจเทวดา ทรงสลดพระทัย เพราะเห็นคนแก่ คนเจ็บ และคนตาย ทรงเห็นโทษในกามและอนิสงส์ในเนกขัมมะ เพราะญาณแก่กล้า ในวันที่ราหูลุมุมารประสูติ พระองค์มีนายฉันทนเป็นสหาย ทรงกัณฐกอัสวราช เสด็จออก “**มหาภิเนษกรรม**” ยามเที่ยงคืน ทางประตูที่เหล่าเทวดาเปิดถวาย เสด็จผ่านแคว้นที่มีพระราชปกครอง ๓ แคว้น ในราตรีนั้นเอง เสด็จถึงฝั่งโนมนานที ทรงรับชงชัย

ของพระอรหันต์ที่ “**ขุฎิการมหาพรหม**” นำมาถวาย ทรงบรรพชาเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอากัปภิกขิยาเหมือน พระเถระ ๖๐ พรรษาในขณะนั้นนั่นเอง เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับด้วยพระอิริยาบถน่าเลื่อมใส เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์นั้นแล้ว ประทับนั่งเสวยบิณฑบาตที่เจือมเขา “**ปัทมา**”

พระเจ้าพิมพิสารราชาของชาวมคธทรงเชื้อเชิญให้ครองราชสมบัติ [ร่วมกับพระองค์] ทรงปฏิเสธเรื่อง นั้น เสด็จไปอารามของ “**ท่านภคควะ**” (๑) ทรงศึกษาลัทธินี้ของ “**ท่านภคควะ**” นั้น จากนั้น (๒) ทรง ศึกษาลัทธินี้ของ “**ท่านอาหารดาบส**” และ (๓) “**ท่านอุทกดาบส**” ไม่ทรงพอพระทัยลัทธิตั้งหมคนั้น เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ตามลำดับ **ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา** อยู่ ๖ ปี ที่ตำบลนั้น ทรงทราบว่า **ทุกกร กิริยา** นั้น ไม่ทำให้ตรัสรู้หรือริษธรรมได้ มีพระดำริว่า: “**นี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้**” ทรงนำอาหารหยาบมาบำรุง กำลังอยู่สองสามวัน ในวันวิสาขบูชา มี เสวยโภชนะอย่างประเสริฐ [มธุปายาส] ที่ “**นางสุชาดา**” ถวาย แล้วทรงลอยถาดทองทวนกระแสน้ำ ในแม่น้ำ [นเรญจรา] ทรงลงความเห็นในที่สุดว่า: “**เราจักตรัสรู้ ในวันนี้**” เวลาเย็น “**พญากาพนาคราช**” สรรเสริญพระองค์เสด็จขึ้น โทษิมณฑล ผินพระพักตร์ไปยัง **ปาจีนโลกธาตุ** [ปาจีน = ด้านทิศตะวันออก โลกธาตุ = แผ่นดิน จักรวาลหนึ่งๆ] ประทับนั่งเหนือ “**อปราจิตบัลลังก์**” [“**นั่งขัดบัลลังก์-นั่งคู้บัลลังก์**” คือ **นั่งขัดสมาธิ** ผู้ไม่พ่าย] อันเป็นฐานะไม่หวั่นไหว ทรงตั้งความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ ทรงกำจัดกองทัฬหมารได้ ในเมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคต เลย (๑) ปฐมยาม ทรงบรรลु “**ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ**” (๒) มัชฌิมยามทรงบรรลु “**ทิพยจักขุญาณ**” [จุตูปปาตญาณ] (๓) ปัจฉิมยามทรงหยั่งญาณลงใน “**ปฏิจอสุมุปบาท**” พิจารณา “**ปัจจยาการ**” ทั้ง (๑) **อนุโลมปฏิจอสุมุปบาท** และ (๒) **ปฏิโลมปฏิจอสุมุปบาท** เจริญวิปัสสนา ทรงบรรลु “**พระสัมมา สัมโพธิญาณ**” อันไม่สาธารถแก่ผู้อื่น ที่พระพุทธเจ้าทั้งปวงบรรลुकันแล้ว ทรงเข้า “**ผลสมาบัติ**” มีพระ นิพพานเป็นอารมณ์ เป็นเวลา ๗ วัน ที่โทษิมณฑลนั้น ทรงให้เวลาว่างไปที่โทษิมณฑลนั่นเอง อีก หลายสัปดาห์โดยนัยนั้นแล เสวยโภชนะคลุกน้ำผึ้งที่โคนต้นราชายตนะไม้เกด ประทับนั่งที่โคนต้น อชปาลนิโครธอีก ทรงพิจารณาความที่ธรรมเป็นเรื่องลึกซึ้งตามธรรมดา

ท้าวมหาพรหมมาอาราธนาในเมื่อพระองค์มีพระทัยน้อมไปเพื่อความขวนขวายน้อย [คิดจะไม่สอน] ทรงตรวจดูโลกด้วย “**พุทธจักขุ**” ทรงเห็นเหล่าสัตว์ชนิดมีอินทรีย์แก่กล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี เป็นต้น ทรงทำปฏิญาณกับท้าวมหาพรหมที่จะแสดงธรรม ทรงรำพึงว่า ควรจะแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ทรงทราบว่า “**ท่านอาหารดาบส**” และ “**ท่านอุทกดาบส**” ตายเสียแล้ว มีพระดำริว่า “**ภิกษุปัญจวัคคีย์**” ที่บำรุงรับใช้เรา ซึ่งกำลังบำเพ็ญเพียรอย่างเด็ดเดี่ยว เป็นผู้มีอุปการะแก่เรามากแท้ อย่างกระนั้นเลย เรา พึงแสดงธรรมแก่ “**ภิกษุปัญจวัคคีย์**” เหล่านั้นก่อน ในวันอาสาฬหบูชา เสด็จพุทธดำเนินจากมหา โทษิมุงกรุงพาราณสี ระยะทาง ๑๘ โยชน์ ทรงพบกับ “**อุปลากชีวก**” ในระหว่างทาง เสด็จถึงป่าอิสิปต นะ ตามลำดับ ทรงทำความเข้าใจจะพระปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนะนั้น ทรงให้พระพรหม ๑๘ โภคมี “**พระอัญญาโกณฑัญญะ**” เป็นประมุข ดื่มนมตรรมด้วยเทศนา “**ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**” [อันยอด

เยี่ยมเพริศแพรวด้วยญาณ ๓: สัจญาณ-กิจญาณ-และ-กตญาณ นั่นคือ “ญาณทัสสนะมีปริวัฏฐี ๓” หรือ เวียนรอบ ๓ ใน “อริยสัจ ๔” หมายถึง รู้อริยสัจ ๔ แต่ละข้อโดย สัจญาณ-กิจญาณ-และ-กตญาณ รวม ๔ ข้อเป็น ๑๒ เรียกว่า “มีวนรอบ ๓-มีอาการ ๑๒” = ปัจจเวกขณญาณ และตามด้วย *อาสวักขยญาณ* คือ ความตรัสรู้-สัมโพธิญาณ โดยนัยเป็นต้นว่า: คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “*สุดโต่ง ๒ อย่าง*” เหล่านั้น อันบรรพชิตไม่พึงเสพ ดังนี้

อ้างเพิ่มเติม: บรรดาพระเถระปัญจวัคคีย์เหล่านั้น พระโกณฑัญญเถระ ส่งญาณไปตามกระแสแห่ง เทศนา ในเวลาจบพระสูตร ก็ได้ดำรงอยู่ใน โสคาปัตติผล พร้อมกับพรหม ๑๘ โภกิ พระศาสดา ทรง เจ้าจำพรรษาอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้น นั่นเอง ในวันรุ่งขึ้น ประทับนั่งทรงโอวาท พระวัปปเถระ อยู่ในวิหารนั้นแล พระเถระที่เหลือทั้ง ๔ รูปเที่ยววิณชาบต ในเวลาเช้านั้นเอง พระวัปปเถระ ก็ บรรลุพระ โสคาปัตติผล โดยวิธีนี้นั้นแล ทรงให้พระเถระทั้งหมดดำรงอยู่ในพระ โสคาปัตติผล คือ วันรุ่งขึ้น ให้ พระภัททิยเถระ บรรลุ วันรุ่งขึ้น ให้พระมหานามเถระบรรลุ วันรุ่งขึ้น ให้พระอัสสชิเถระ บรรลุ ครั้นในคืนที่ ๕ แห่งปักษ์ ให้พระเถระทั้ง ๕ ประชุมกัน แล้วทรงแสดง *อนัตตลักขณสูตร* ใน เวลาจบเทศนา พระเถระทั้ง ๕ ดำรงอยู่ในพระอรหัต (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑ - หน้าที่ 161 -162 FILE 70)

อนึ่ง กล่าวโดยสรุปในการฟัง “พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ของพระเถระปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ดังนี้
ในวันแรม ๑ ค่ำ ทรงให้ “*พระภัททิยเถระ*” ตั้งอยู่ใน โสคาปัตติผล
วันแรม ๒ ค่ำ ทรงให้ “*พระวัปปเถระ*” ตั้งอยู่ใน โสคาปัตติผล
วันแรม ๓ ค่ำ ทรงให้ “*พระมหานามเถระ*” ตั้งอยู่ใน โสคาปัตติผล
วันแรม ๔ ค่ำ ทรงให้ “*พระอัสสชิเถระ*” ตั้งอยู่ใน โสคาปัตติผล

อนึ่ง ในวันแรม ๕ ค่ำ ทรงให้ “*พระปัญจวัคคีย์*” ทั้งหมดตั้งอยู่ใน “*พระอรหัต*” ด้วยเทศนา “*อนัตตลักขณสูตร*”

อ้างเพิ่มเติม: บทว่า “*สุญญโ*” ท่านไม่กล่าวว่า “*ธรรมไม่มี*” ท่านกล่าวถึง “*ความไม่มีตนและสภาวะอันเนื่องด้วยตนในธรรมนั้น*” อนึ่ง เมื่อชาวโลกพูดว่า: “*เรื่อนสูญ หม้อสูญ ก็มีใช้กล่าวถึงความไม่มีเรื่อนและหม้อ กล่าวถึงความไม่มีสิ่งอื่นในเรื่อนและในหม้อนั้น*” อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความนี้ไว้ว่า: “*ก็สิ่งใดแลไม่มีในสิ่งนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาสิ่งนั้นว่าสูญด้วยเหตุนี้ แต่สิ่งใดมีเหลืออยู่ในสิ่งนั้น สิ่งนั้นมีอยู่ ภิกษุย่อมรู้ว่าสิ่งนี้มีอยู่ ดังนี้*” ในพระสูตรนี้ ท่านกล่าวถึง “*อนัตตลักขณสูตร*” เหล่านั้นด้วย ประการดังนี้ (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 644 FILE 69) และเป็นที่มาแห่งคำว่า “*ดวงตาเห็นธรรม*” แปลจากคำว่า “*ธรรมจักขุ*” หมายถึง ความรู้เห็นตามเป็นจริง ด้วยปัญญาว่า: “*สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหม่อมมีความดับเป็นธรรมดา*”

ต่อจากนั้นทรงให้มหาชนหยั่งลงสู่อริยภูมิ อย่างนี้คือ บุรุษ ๕๕ คน มี “ยสกุลบุตร” เป็นประมุข “ภัทท
วัตถิยกุมาร” ประมาณ ๓๐ คน ที่โรฝายปุราณชฎิลประมาณ ๑,๐๐๐ คนที่หินราบ คยาสี่สประเทศ ที่ให้
มหาชน ๑๑ นหุต [๑๑๐,๐๐๐ คน] มี “พระเจ้าพิมพิสาร” เป็นประมุข ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล ให้
มหาชน ๑ นหุต [๑๐,๐๐๐ คน] ตั้งอยู่ในสระณะสาม [พระพุทธ-พระธรรม-พระสงฆ์] ทรงรับพระเวฬุ
วันแล้ว ประทับอยู่ในพระเวฬุวันนั้น

ทรงตั้ง “พระสารีบุตร” และ “พระโมคคัลลานะ” ผู้บรรลุปฐมมรรค โดยการนำของพระอัสสชิเถระ
ลา “อาจารย์สญชัย” เข้ามายังสำนักของพระองค์พร้อมด้วยบริวาร ทำให้แจ้งผลอันเลิศบรรลุน “ที่สุด
แห่งสาวกบารมีญาณ” แล้วไว้ใน “ตำแหน่งสาวกผู้เลิศ” เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ตามคำเชื้อเชิญของ
“พระกาฬทายีเถระ” ทรงทรมานหมู่พระญาติผู้กระด้างเพราะมานะ ด้วยมกปาฏิหาริย์ ทรงให้พระ
ชนกตั้งอยู่ใน “อนาคามิผล” และให้ “พระมหาปชาบดี” ตั้งอยู่ใน “โศดาปัตติผล” ทรงให้ “นันท
กุมาร” และ “ราหุลกุมาร” บรรพชา แล้วเสด็จกลับมายังกรุงราชคฤห์อีก

สมัยต่อมา เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าอาศัย กรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่ ภูฏาคารศาลา พระเจ้าสุทโธทนมหา
ราช ทรงทำให้แจ้งซึ่ง “พระอรหัตปริณีพพาน” ภายใต้อเศวตฉัตรนั่นเอง

ครั้งนั้น “พระมหาปชาบดีโคตมี” ได้เกิดความคิดที่จะบรรพชา ลำดับนั้น เหล่าหญิงบาทบริจาริกา
[หญิงรับใช้] ของกุมาร ๕๐๐ คน ที่ออกบวชในเวลาจบเทศนา “กลหวิบาทสูตร” ที่ริมฝั่งแม่น้ำโรหิณี
ได้พร้อมใจกันไปเฝ้าพระมหาปชาบดี ทุกคนทูลว่า จักบวชในสำนักของพระศาสดา ตั้งให้พระมหาป
ชาบดีเป็นหัวหน้าประสงคจะไปเฝ้าพระศาสดา ก็พระมหาปชาบดีนี้ **เมื่อก่อนได้ทูลขอบรรพชากะ
พระศาสดาครั้งหนึ่งแล้วไม่ได้**

ฉะนั้น จึงรับสั่งให้เรียกกลับก [ช่างตัดผม ช่างโกนผม] มาปลงพระเกศาแล้วครองผ้ากาสาเย พา “**สาภิ
ยานี**” [เจ้าหญิงวงศ์ศากยะ] เหล่านั้นทั้งหมดไปกรุงเวสาลี ขอร้อง “**พระอานนทเถระ**” ให้อ้อนวอน
“**พระศัพท**” จึงได้บรรพชาและอุปสมบทด้วยการรับ “**ครุธรรม ๘ ประการ**” [พระเถรีเหล่าใด เกิดใน
อริยชาติ [เป็นพระอริยะ] เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ เรียกว่า “**สาวิกาต่อหน้า**” นั่นคือ
“**ครุชัมปฏิกคหนอุปสัมปทา**” ได้แก่ อุปสัมปทาที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดี ด้วยการรับครุ
ธรรม ๘ ผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยดี และผู้มีปัญญาหลุดพ้นด้วยดี ชื่อว่ามี ๒ ประเภท ต่างโดยเป็นสาวิกาต่อ
หน้าและเป็นสาวิกาลับหลัง] แม้สาภิยานีนอกนี้ทั้งหมดก็ได้อุปสมบทพร้อมกัน

[วิจารณ์:

กรรม ๘ ประการ

(พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม ๒ - หน้าที่ 363 -364 FILE 04)

๑. ภิกษุณีอุปสมบทแล้วได้ ๑๐๐ พรรษา ต้องทำการกราบไหว้ การต้อนรับ อัญชสิทธิ์กรรม สามิจิกรรม แก่ภิกษุผู้อุปสมบทแล้วในวันนั้น ธรรมเนียมนี้ อันภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต
๒. ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมเนียมนี้อันภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต
๓. ภิกษุณีต้องหวังกรรม ๒ ประการ คือ ถามอุโบสถ ๑ ไปรับโอวาท ๑ จากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมเนียมนี้ อันภิกษุณีก็ต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต
๔. ภิกษุณีผู้จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณา [เปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือน] ในสงฆ์สองฝ่าย [ภิกษุสงฆ์-ภิกษุณีสงฆ์] โดยสถานทั้ง ๓ คือ ด้วยได้เห็น ๑ ด้วยได้ฟัง ๑ ด้วยรังเกียจ ๑ ธรรมเนียมนี้ อันภิกษุณีก็ต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต
๕. ภิกษุณีล่วงละเมิดกรรมแล้ว ต้อง “**ประพฤติกัษมานัต**” [ชื่อ “**วุฏฐานวิธี**” มานัต (นับ) กึ่งเดือน ที่สงฆ์ให้แก่นางภิกษุณีเพื่ออาบัติที่ปิดไว้หรือมิได้ปิด] ในสงฆ์สองฝ่าย ธรรมเนียมนี้ อันภิกษุณีก็ต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต
๖. ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์สองฝ่าย เพื่อ “**สิกขมานา**” [สามเณรีผู้มีอายุถึง ๑๘ ปีแล้ว อีก ๒ มีจะครบบวชเป็นภิกษุณี] ผู้ศึกษาสิกขาในกรรม ๖ ประการ ครบ ๒ ปีแล้ว ธรรมเนียมนี้ อันภิกษุณีก็ต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต
๗. ภิกษุณีไม่พึงคำ ไม่พึงบริภาษภิกษุ โดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง ธรรมเนียมนี้ อันภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต
๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้น ไป ปิดทางไม่ให้ภิกษุณีทั้งหลายสอนภิกษุเปิดทางให้ภิกษุทั้งหลายสอนภิกษุณีได้ ธรรมเนียมนี้อันภิกษุณีก็ต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต]

นี้เป็นความย่อในเรื่องนี้ ส่วนเรื่องนี้โดยพิสดาร มาแล้วในบาลีนั้นๆ ทั้งนี้

“พระมหาปชาบดี” อุปสมบทอย่างนี้แล้ว เข้าเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง ครั้งนั้น พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่พระมหาปชาบดีนั้น พระนางนั้นเรียน “**กัมมัฏฐานในสำนักของพระศาสดา**” ได้บรรลุ “**พระอรหัต**” ภิกขุณี ๕๐๐ ที่เหลือได้บรรลุพระอรหัตในเวลาจบ “**นันทโกวาทสูตร**” เมื่อภิกขุณีสงฆ์ตั้งมั่นดีเป็นปึกแผ่นอย่างนี้แล้ว เหล่าหญิงมีตระกูลสะใภ้ของตระกูล และกุมาริกาในตระกูลทั้งหลาย ในคามนิคมชนบทและราชธานีนั้นๆ ได้ฟังความที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ดีแล้ว ความที่พระธรรมเป็นพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว และความที่พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว มีความเลื่อมใสในพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และเกิด “**ความสังเวชในสังสารวัฏ**” จึงขออนุญาตสามี บิดามารดา และญาติของตนๆ บวชถวายชีวิตในพระศาสนา และครั้งนั้นบวชแล้วเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและอาจารย์ ได้รับโอวาทในสำนักของพระศาสดาด้วยของพระเถระเหล่านั้นด้วย เพียรพยายามอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุ “**พระอรหัต**” ก็คาถาทั้งหลายที่พระเถรีภิกษุณีในทีนั้นๆ ด้วยอำนาจเปล่งอุทาน เป็นต้น เหล่านั้น ภายหลัง “**พระสังคีติกถาจารย์**” ทั้งหลายร่วมกันยกขึ้นสู่ “**สังคีติ**” [อย่างเช่น พระสารีบุตรได้แสดงสังคีติสูตร อันเป็นต้นแบบของการสังคายนา] จัดเป็น “**เอกนิบาต**” [หมวด ๑: จัดเข้าลำดับตามจำนวนหัวข้อธรรมเป็นหมวด ๑] เป็นต้น คาถาเหล่านี้ชื่อ “**เถรีคาถา**” การแบ่งคาถาเหล่านั้นเป็น “**นิบาต**” [หมวด] เป็นต้น ได้กล่าวไว้แล้วให้หนหลังนั้นแล บรรดา “**นิบาต**” เหล่านั้น “**เอกนิบาต**” เป็น “**นิบาต**” แรก แม้ใน “**เอกนิบาต**” นั้น คาถานี้ว่า:

ดูก่อนพระเถรี ท่านจงเอาที่อนผ้าทำจีวรนุ่งห่ม แล้วพักผ่อนให้สบายเถิด เพราะโรคของท่านสงบแล้ว เหมือนผักดองแห้งอยู่ในหม้อ ดังนี้

อันเป็น “**คาถาแรก**” คาถานั้นเกิดขึ้นอย่างไร เล่ากันมาว่า ในอดีตกาล กุลธิดาคนหนึ่งเลื่อมใสยิ่งในพระศาสนาในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า “**พระนามโกนาคมนะ**” นิมนต์พระศาสดา ในวันที่ ๒ ให้สร้างมณฑปกิ่งไม้ ลาดทราย ผูกเพดานข้างบน บูชาด้วยของหอมและดอกไม้ม เป็นต้น แล้วให้คนไปกราบทุกกาลแต่พระศาสดา พระศาสดาเสด็จไปที่มณฑปนั้น ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ กุลธิดานั้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า อังคาส [ถวายพระ-เสด็จพระ] ด้วยของเคี้ยวของบริโภครูปอย่างประณีตแล้วให้พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสวยเสร็จลดพระหัตถ์ลงจากบาตร ครองไตรจีวร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแก่นางแล้วเสด็จหลีกไป กุลธิดานั้นทำบุญตลอดอายุ เวลา สิ้นอายุบังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวอยู่ในสุคติภูมิทั้งหลายนั่นเอง ตลอด ๑ พุทธันดร [ช่วงเวลาในระหว่างแห่ง ๒ พุทธูปบาทกาล ช่วงเวลาในระหว่าง นับจากที่ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งสูญสิ้นแล้ว จนถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่เสด็จอุบัติ คือ ช่วงเวลาที่โลกว่างพระพุทธศาสนา]

ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า “พระนามกัสสปะ” บังเกิดในตระกูลคฤหบดี พอรู้เดียงสาก็เกิด “**ความสังเวชในสังสารวัฏ**” จึงบรรพชาอุปสมบทในพระศาสนา บวชเป็น “ภิกษุณี” อยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี ตายทั้งที่เป็นปุถุชนบังเกิดในสวรรค์ เสวยสมบัติในสวรรค์ตลอด ๑ พุทธันตร บังเกิดในตระกูลกษัตริย์มหาศาล กรุงเวสาลี ในพุทธูปบาทกาลนี้ [ในช่วงสมัยพระพุทธเจ้าองค์นี้] คนทั้งหลายเรียกเธอว่า “**เอริกา**” เพราะมีรูปร่างลำสัน เธอเจริญวัย บิดามารดาให้แก่ “**ชัตติยกุมาร**” ผู้มีชาติเสมอกันโดยตระกูลและประเทศ เป็นต้น เธอบูชาสามีเหมือนเทวดาอยู่ ได้ศรัทธาในพระศาสนาคราวพระศาสดาเสด็จกรุงเวสาลี ย่อมมาเธอได้ฟังธรรมใน “**สำนักของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี**” เกิดชอบใจบรรพชา บอกแก่สามีว่า จักบวช สามีไม่อนุญาต แต่เพราะเธอสร้างบุญบารมีมา เธอพิจารณาธรรมตามที่ได้ฟัง กำหนดรูปธรรมและอรุปธรรม ประกอบวิปัสสนาอยู่เนื่องๆ

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อเธอหุงหาอาหารอยู่ในครัวใหญ่ เปลวไฟใหญ่ได้ตั้งขึ้น เปลวไฟนั้นทำให้ภาชนะที่สิ้นเกิดเสียงเปรี้ยะๆ เธอเห็นดังนั้นจึงยึดช้อนั้นแหละเป็นอารมณ์ ใคร่ครวญความไม่เที่ยงที่ปรากฏขึ้นอย่างคืบๆ จากนั้นได้ยกความเป็น “**อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา**” ขึ้นในครานั้น เจริญวิปัสสนา ขวนขวายโดยลำดับ ได้ดำรงอยู่ใน “**อนาคามีผล**” ตามลำดับแห่งมรรค ตั้งแต่นั้นมาเธอไม่ใช่เสื้อผ้าที่สวयงามหรือเครื่องประดับ เมื่อสามีถามว่า: “**ที่รัก เหตุใดเธอนี้เธอจึงไม่ใช่เสื้อผ้าที่สวयงามหรือเครื่องประดับเหมือนเมื่อก่อน**” นางจึงบอกว่า: “**ตนไม่ควรอยู่เป็นคฤหัสถ์**” แล้วขออนุญาตบวช สามีนำเธอไป “**สำนักของพระมหาปชาบดีโคตมี**” ด้วยบริวารใหญ่ กล่าวว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า โปรดบวชให้นางนี้เถิด เหมือน “**วิสาขอุบาสก**” นำ “**ธรรมทินนา**” [พระธัมมทินนา เป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นธรรมกถึก] ไปฉะนั้น

ครั้งนั้น “**พระมหาปชาบดีโคตมี**” ให้นางบรรพชาอุปสมบทแล้ว นำไปวิหารแสดงแก่พระศาสดา เมื่อทำอารมณ์ที่เห็นตามปกติตนเองให้แจ่มแจ้งแก่นาง ตรัสพระคาถานี้ว่า

ดูก่อนเถรี เธอจงเอาท่อนผ้าทำจีวรนุ่งห่ม แล้วพับผ่อนให้สบายเถิด เพราะราคะของเธอสงบแล้ว เหมือนผักดองแห้งอยู่ในหม้อ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า “**ดูขัม**” แสดงภวานุปัสสกะ บทว่า “**สุปาหิ**” เป็นคำสั่ง บทว่า “**เอริเก**” เป็นคำเรียก บทว่า “**กตุวา โฉเพน ปารุตา**” เป็นคำประกอบด้วยความมกน้อย บทว่า “**อุปสนฺโต หิ เต ราโค**” เป็นคำประกาศผลการปฏิบัติ บทว่า “**สุกฺขทากํ ว**” เป็นคำแสดงความไม่มีสาระแห่งกิเลสที่พึงให้สงบ บทว่า “**กมุภิชฺย**” เป็นคำแสดงความไม่เที่ยงคือว่างเปล่าของหม้อที่ใส่ผักดองนั้น

อนึ่ง บทว่า “สุข” นี้ เป็นชื่อของสิ่งที่ปรารถนา ความว่า มีสุขปราศจากทุกข์ ก็บทว่า “สุพาหิ” นี้ เป็นคำแสดงการผ่อนอิริยาบถ ๔ ความว่า เพราะฉะนั้น ท่านจงสำเร็จอิริยาบถทั้ง ๔ ตามสบายทีเดียว คือ จงอยู่อย่างสบาย บทว่า “เอริเก” นี้เป็นบทประกาศชื่อของพระเถรีนั้นก็จริง แต่ก็มีความว่า “ถึงความเป็นผู้มั่นในพระศาสนาที่มั่น” เพราะภาวะที่รู้ตามเนื้อความได้เป็นส่วนมาก คือประกอบด้วยธรรมมีศีลเป็นต้นอันมั่น บทว่า “กตุวา โจเพน ปารุตา” ความว่า จงเอาท่อนผ้าบังสุกุลทำจีวรปกปิดศีรษะ คือ นุ่งและห่มผ้านั้น “หิ” ศัพท์ในบทว่า “อุปสนุโต หิ เต ราโค” มีเนื้อความว่า “เหตุ” อธิบายว่า เพราะ “กามราคะ” ที่เกิดในสันดานของท่านสงบแล้ว คือ ถูกเผาด้วยไฟ คือ “อนาคามีมรรคญาณ” บัดนี้ ท่านจงเผาเราะที่ยังเหลืออยู่นั้นด้วยไฟคือ “มรรคญาณอันเลิศ” พักผ่อนให้สบายเถิด

บทว่า “สุขุขาทกั ว กุมภิย” ความว่า ย่อมสงบเหมือนฝักคองเล็กน้อย ในภาชนะร้อนนั้น เขาเคี้ยวด้วยเปลวไฟแรงร้อนแห้งไป อีกอย่างหนึ่ง เหมือนเมื่อเอาฝักคองเจือน้ำ ขึ้นตั้งเคี้ยวบนเตา เมื่อน้ำยังมีอยู่ฝักคองนั้นย่อมเดือดพล่าน แต่เมื่อหมดน้ำ ย่อมสงบนิ่งจันใด “กามราคะ” ในสันดานของท่านสงบแล้ว ท่านจงทำกิเลสแม้ที่เหลืออยู่ให้สงบแล้ว พักผ่อนให้สบายเถิด จันนั้น

“พระเถรีบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย” ในเวลาจบคาถา เพราะอินทรีย์แก่กล้าและเพราะพระศาสดาทศนาไพเราะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า:

เราสร้างมณฑปถวายพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และได้ถวายพระสถูปอันบรรแต่ พระพุทธเจ้าผู้เผ่าพันธุ์มนุษย์ เราไปในที่ใดๆ เป็นชนบทก็ตาม นิคมและราชธานีก็ตาม ย่อมมีคณบูชาในที่นั้นๆ ทุกแห่ง นี่เป็นผลของการทำบุญ เราเผากิเลสแล้ว ภพทั้งหมดเราถอนได้แล้ว เราตัดเครื่องผูกพัน เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ดังข้างพังตัดเชือกแล้ว การมาเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐของเรา เป็นการมาดีแล้วหนอ เราได้บรรลุ “วิชา ๓” ตามลำดับ เราปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือ “ปฏิสัมภิทา ๔-วิโมกข์ ๘-และ-อภิญญา ๖” เราทำให้แจ้งแล้ว เราปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว

ครั้นได้บรรลุพระอรหัตแล้ว พระเถรีเมื่อเปล่งอุทานได้ภยิตกาลานันทีเดียว เหตุนี้ กาลานี้จึงได้เป็นกาลาของพระเถรีนั้น ด้วยคาถาที่พระเถรีกล่าวในที่นั้น เป็นอันกำหนด “ราคะ” ได้อย่างไม่เหลือ เพราะบรรลุ “ความสงบ” นั้นได้ด้วย “มรรคอันเลิศ” และที่กล่าวถึง “ความสงบกิเลสทั้งหมด” ในที่นี้ก็ด้วย “ความสงบราคะ” นั้นเอง ฉะนั้น พึงเห็นข้อนี้ เพราะ “กิเลสธรรม” ทั้งหมดสงบได้ เพราะตั้งอยู่ร่วมกัน สมจริงดังที่กล่าวไว้ว่า:

โมหะใดเกิดร่วมกับอุทธัจจะและวิจิกิจฉา อันเรารู้แล้ว โมหะนั้นก็รวมกันกับราคะ เพราะตั้งอยู่ร่วมกัน โดยการละ

เหมือนอย่างว่า “**ความสงบแห่งสังกิเลสทั้งปวง**” ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ ฉันทใด แม้ในที่ทุกแห่งท่านก็กล่าวความสงบแห่งสังกิเลสเหล่านั้น ฉันทนั้น ฉันทนั้น ฉันทนั้น ฟังทราบโดยที่สงบกิเลสได้สำเร็จในตอนต้น ด้วย “**ตทังคปทานะ**” ละด้วยองค์นั้นๆ ในขณะแห่งสมณะและวิปัสสนาด้วย “**วิกขัมภนปทานะ**” ละด้วยข่มไว้ ในขณะแห่งมรรค [อริยมรรค ๔] ด้วย “**สมุจเฉทปทานะ**” ละด้วยถอนขึ้น ในขณะแห่งผล [อริยผล ๔] ด้วย “**ปฏิปัตถิทธิปทานะ**” ละด้วยสงบระงับ “**ความสำเร็จแห่งปทานะทั้ง ๕**” ฟังทราบด้วยความสงบนั้น

[วิจารณ์: ถ้าบรรลุดถึง “**ปทานะ ๕**” ก็ได้ถึง “**นิสสรณปทานะ**” หมายถึง ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้วดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยึดติดไป ภาวะนั้นชื่อ “**นิสสรณปทานะ**” ได้แก่ “**อมตธาตุ**” คือ “**นิพพาน**” ในข้อนี้ ให้เปรียบเทียบกับ ivaจณแห่งนิพพาน ได้แก่ (๑) “**นิโรธ ๕**” ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น (๒) “**ปทาน ๕**” การละกิเลส (๓) “**วิมุตติ ๕**” ความหลุดพ้น (๔) “**วิวก ๕**” ความสงัด ความปลีกออก (๕) “**วิราคะ ๕**” ความคลายกำหนด ความสารถออกได้ (๖) “**โอสสัคคะ ๕**” ความสละคืน ความปล่อย การวางเฉย หนึ่ง ให้พิจารณารวมกับสัมปยุตตรธรรมทั้งหลายในปฏิสังขยด้วย **โพธิปักขิยธรรม ๓๗** โดยแบ่งระยะออกเป็น (๑) **สติปัญฐาน ๔** (๒) **สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔** (๓) **อินทรีย์ ๕-พลัง ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘** โดยรวมกับ “**โลกุตตรธรรม ๘: มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑**” ซึ่งเรียกว่า “**ธรรมสามัคคี**” นั่นคือ ประกอบด้วย ๒ ประการ ดังนี้

(๑) **ธรรมทั้งหลายประชุมรวมกันเป็นหนึ่งเดียว** (พิจารณาเห็นความเป็นลักษณะสากลแห่งธรรม = Universality หรือ **อุปमान: Induction-การสังเคราะห์: Synthesis** ซึ่งประกอบด้วย การเปรียบเทียบ: Comparison กับ การเทียบเคียง: Analogy โดยขั้นตอนทั้งหมดเรียกอีกอย่างว่า “**โยนิโสมนสิการ: Analytic Thinking**” เพื่อหาข้อสรุปหลักที่สร้างหรือยืนยันทฤษฎีตามหลักธรรม เทียบเคียงได้กับ “**กลาปวิปัสสนา-กลาปสัมมสนะ-นยวิปัสสนา-สมุททายมนสิการ**” หมายถึง พิจารณาธรรมอย่างรวมๆ โดยรวมเป็นหมวด หรือรวบทั้งกลุ่มเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี เช่นว่า รูปธรรมทั้งปวง ไม่เที่ยง ฉานธรรมเหล่านี้ ไม่มีแล้วก็มีขึ้น มีแล้วก็ไม่มี เป็นต้น)

(๒) **โดยธรรมทั้งหลายนั้น ไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน** (พิจารณาเห็นความเป็นลักษณะเฉพาะแห่งธรรม = Uniqueness หรือ **อนุमान: Deduction-การวิเคราะห์: Analysis** ซึ่งประกอบด้วย การเปรียบเทียบ: Comparison กับ การเทียบเคียง: Analogy โดยขั้นตอนทั้งหมดเรียกอีกอย่างว่า “**โยนิโสมนสิการ: Analytic Thinking**” เพื่อหาข้อสรุปย่อยเพื่อการจัดแยกแยะจำแนกหมวดหมู่ เทียบเคียงได้กับ “**กลาปวิปัสสนา-กลาปสัมมสนะ-นย**

วิปัสสนา-สมุททายนสติการ” หมายถึง การพิจารณาโดยองค์ หรือโดยแยกรายข้อย่อย เช่น
พิจารณาองค์ตามลำดับข้อ หรือเป็นรายข้อ)

เพราะฉะนั้น โดยสรุปแล้ว จึงรวมเป็น “โลกุตตรธรรม ๔๖” และ “อัสวัภยญาณ” รวมทั้งหมด
เป็น “โลกุตตรธรรม ๔๗” ก่อนบรรลุถึง “นิพพาน ๒: สอุปาทิเสสนิพพาน-อนุปาทิเสสนิ
พพาน” อีกประการหนึ่ง คำว่า “โยนิโสมนสิการ” มีนัยแสดงถึง “ปฏิจาสัมปทา ๑๒” [อิ
ทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา: Conditioned Genesis] หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรม
ทั้งหลายเพราะอาศัยกัน ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น
หรือในธรรมระดับสูงขึ้นไปอีก ซึ่งเกี่ยวกับการพิจารณามิติแห่งความสัมพันธ์ระหว่างธรรม
หรือสภาวะธรรมทั้งหลายที่มาประชุมรวมกัน คือ “ปัจจัย ๒๔” หมายถึง ลักษณะหรืออาการแห่ง
ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วย
เอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่
หรือเป็นไปอย่างไรอย่างหนึ่ง]

บรรดา “ปทานะทั้ง ๔” นั้น ความสำเร็จแห่งศีลสัมปทา ท่านแสดงด้วย “ตัทธกปทานะ” คือ
“ความสำเร็จแห่งสมาธิสัมปทา” ท่านแสดงด้วย “วิจขัมภนปทานะ” คือ “ความสำเร็จ
แห่งปัญญาสัมปทา” ท่านแสดงด้วยปทานะนอกนี้ โดยความสำเร็จ คือ บรรลุด้วย “ปทานะ” [กิจใน
สมุททัยสังข์] พระโยคาวจรยังการบรรลุ “สังฆิกิริยา” [กิจในนิโรธสังข์] และการบรรลุ “ปริญญา” [กิจ
ในทุกข์สังข์] ให้สำเร็จเหมือนยังการบรรลุ “ภาวนา” [กิจในมรรคสังข์] ให้สำเร็จนั่นเอง เพราะไม่มีสิ่ง
นั้น ในเมื่อสิ่งนั้นไม่มีแล บัณฑิตพึงทราบว่ “สิกขา ๓” [อธิศีลสิกขา-อธิจิตตสิกขา-อธิปัญญาสิกขา]
ท่านประกาศด้วยความสำเร็จ คือ “การบรรลุ ๔” [อริยสังข์ ๔: ทุกข์-สมุททัย-นิโรธ-มรรค พร้อมด้วย
กิจในอริยสังข์ ๔: ปริญญา-ปทานะ-สังฆิกิริยา-ภาวนา] “ความงาม ๓” [อริยมรรคมีองค์ ๘ ใน
ไตรสิกขา = มัชฌิมาปฏิปทา] อย่างท่านประกาศด้วยการปฏิบัติ “วิสุทธิ ๗” [คือ ขั้นตอนการชำระไตร
สิกขาให้บริสุทธิ์ด้วยกุศลกรรมแห่งญาณ ๑๖-โสฬสญาณ] ที่บริบูรณ์ท่านประกาศด้วยกาลานี้ พระเถรี
องค์หนึ่งไม่มีใครรู้จัก คือ ไม่ปรากฏชื่อและโคตร เป็นต้น อธิบายว่า ภิกษุณีผู้เป็นเถรี ถึงพร้อมด้วย
ลักษณะองค์หนึ่งได้ภายิตกาลานี้

จบ อรรถกถาอัญญาตราเถรีคาถา -----

ในต้นฉบับต่อไปนี้ ให้พิจารณาธรรมลงในรายละเอียดแห่ง “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” เพื่อให้เป็นแนวทางใน
การปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยสามารถทำให้บรรลุคุณวิเศษในระดับต่างๆ ตามศักยภาพส่วนบุคคล ดังนี้

ยุคนัทธวรรค ธรรมจักกถา

ว่าด้วยธรรมจักร

(พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 588 -594 FILE 69)

[๖๑๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้พระนครพาราณสี ฯลฯ เพราะเหตุดังนี้
นั้น ท่านพระโกณฑัญญะ จึงมีชื่อว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” ดังนี้

“จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ “**ทุกขอริยสังข์-
ทุกสมุทัยอริยสังข์-ทุกขนิโรธอริยสังข์-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์**” คำว่า “แสงสว่าง” เกิดขึ้นเพราะ
อรรถว่า “สว่างไสว”

(๑) “จักขุ” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “ญาณ” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “ปัญญา” เป็นธรรม
ความรู้ทั่ว เป็นอรรถ (๔) “วิชา” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นธรรม (๕) “แสงสว่าง” เป็นธรรม **ความ
สว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งสังขะ มีสังขะเป็น
อารมณ์ มีสังขะเป็น โจร สงเคราะห์เข้าในสังขะ นับเนื่องในสังขะ เข้ามาประชุมในสังขะ ตั้งอยู่ในสังขะ
ประดิษฐานอยู่ในสังขะ

[๖๑๕] ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า “**ธมฺมจกฺกํ**” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรม
เป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) **การประพฤติ** เป็นธรรม ทรง ดำรง อยู่ใน
ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๒) **ประดิษฐาน** อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประดิษฐานอยู่ใน
ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) **ความชำนาญ** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึง
ความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) **ความยอดเยี่ยม** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้
ประชาชนให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) **ความแก่กล้า** ในธรรมให้
จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก่กล้าในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) **สักการะ** ธรรมให้จักร
เป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) **นับถือธรรม** ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) **บูชา** ธรรมให้จักร
เป็นไป ทรง (๙) **นอบน้อม** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) **มีธรรมเป็นธง** ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) **มีธรรม
เป็นยอด** ให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า ก็ธรรมจักร
นั้นแล

สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือ ใครๆ ในโลก ให้เป็นไปไม่ได้
ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า

[อินทรี ๕]

“สัทอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“วิริยอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สตินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สมาอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปัญญาอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[พละ ๕]

“สัทธาพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“วิริยพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สติพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สมาธิพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปัญญาพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[โพชฌงค์ ๗]

“สติสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สัมมวิจยสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“วิริยสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปีติสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สมาธิสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“อุเบกขาสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[มรรคมีองค์ ๘]

- “สัมมาทิฐิ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาสังกัปปะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาวาจา” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมากัมมันตะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาอาชีวะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาวายามะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาสติ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาสมาธิ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[ปัจเจกขณญาณ = ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่เข้ามาประชุมในขณะนั้น]

- “อินทริย์” [อินทริย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- “พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
- “สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก
- “มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
- “สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
- “สัมมปฺปชาน” [สัมมปฺปชาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้
- “อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ
- “สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้
- “สมณะ” [สมณภวณา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “วิปัสสนา” [วิปัสสนาภาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
- “สมถวิปัสสนา” [สมณะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
- “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยุคพาที] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
- “ศีลวิสุทธิ” [อริศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวจ
- “จิตตวิสุทธิ” [อริจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “ทัญญูวิสุทธิ” [อริปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
- “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
- “วิชชา” [วิชชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
- “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
- “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
- “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ
- “ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล

“มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฏฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาอริยสัจ ๔]

[๖๑๖] “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ (๑)
 “**ทุกขอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๒) “**ทุกสมุทัยอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๓) “**ทุกขนิโรธอริยสัจ**”
 นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๔) “**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ ก็ (๑) “**ทุกขอริยสัจ**” นี่นั่น
 ควรกำหนดรู้ (๒) “**ทุกสมุทัยอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๓) “**ทุกขนิโรธอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้
 (๔) “**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ**” นี่นั่น เรากำหนดรู้แล้ว

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๓) คำว่า
 “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**”
 เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า เห็น (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ (๓) คำว่า “**ปัญญา**”
 เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ทั่ว (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **แทงตลอด** (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้น
 เพราะอรรถว่า **สว่างไสว**

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม
ความรู้ทั่ว เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความ**
สว่างไสว เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการนี้ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งทุกข-**ทุกขอริยสัจ** [ทุกขสัจจ]
 (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย-**ทุกขสมุทัยอริยสัจ** [สมุทัยสัจจ] (๓) เป็นที่ตั้งแห่งนิโรธ-**ทุกขนิโรธอริยสัจ**
 [นิโรธสัจจ] (๔) เป็นที่ตั้งแห่งมรรค-**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** [มรรคสัจจ] ประดิษฐานอยู่ในสัจจะ-
 อริยสัจ ๔

ชื่อว่า “ธรรมจักร” ในคำว่า “ธมฺมจักกั” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) การประพฤติ เป็นธรรม ทรง ดำรง อยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรง (๒) ประดิษฐาน อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประดิษฐานอยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) ความชำนาญ ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึงความ ชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) ความยอดเยี่ยม ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชน ให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) ความแก้แค้นล้าง ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก้แค้นล้างในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) สักการะ ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) นับถือธรรม ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) บูชา ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) นอบน้อม ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) มีธรรมเป็นธง ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) มีธรรมเป็นยอด ให้ จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า:

- “อินทรีย์” [อินทรีย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- “พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
- “สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก
- “มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
- “สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
- “สัมมัตตปัญญา” [สัมมัตตปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้
- “อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ
- “สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้
- “สมณะ” [สมณิกาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “วิปัสสนา” [วิปัสสนากาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
- “สมถวิปัสสนา” [สมณะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
- “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยูกพาติ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
- “ศีลวิสุทธิ” [อริยศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวม
- “จิตตวิสุทธิ” [อริยจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “ทัญญูวิสุทธิ” [อริยปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
- “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
- “วิชา” [วิชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
- “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
- “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
- “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ
- “ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล

“มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฏฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาทุกขสมุทัยอริยสัจ]

[๖๑๓] “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า **นี้** ทุกขสมุทัยอริยสัจ [อวิชา-อสัมปชัญญะ-โมหะ และตัณหา = มุถ ๒] “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า **ก็** **ทุกขสมุทัยอริยสัจ** [เหตุแห่งทุกข์] **นี่** นั่นแล **ควรละ** **ก็** **ทุกขสมุทัยอริยสัจ** [เหตุแห่งทุกข์] **นี่** นั่นแล **เราละได้แล้ว**

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร**

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **เห็น** (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **รู้** (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **รู้ทั่ว** (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **แทงตลอด** (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **สว่างไสว**

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นอรรถ (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการนี้ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์-**ทุกขอริยสัจ** [ทุกขสัจ] (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย-**ทุกขสมุทัยอริยสัจ** [สมุทัยสัจ] (๓) เป็นที่ตั้งแห่งนิโรธ-**ทุกขนิโรธอริยสัจ** [นิโรธสัจ] (๔) เป็นที่ตั้งแห่งมรรค-**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** [มรรคสัจ] ประดิษฐานอยู่ในสัจจะ-**อริยสัจ ๔** [(๑) มีอริยสัจ ๔ เป็นอารมณ์ (๒) มีอริยสัจ ๔ เป็นโคจร (๓) สงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ (๔) นับเนื่องในอริยสัจ ๔ (๕) เข้ามาประชุมในอริยสัจ ๔ (๖) ตั้งอยู่ในอริยสัจ ๔ (๗) ประดิษฐานอยู่ในอริยสัจ ๔]

ชื่อว่า “ธรรมจักร” ในคำว่า “ธมฺมจักกั” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) การประพฤติ เป็นธรรม ทรง ดำรง อยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรง (๒) ประคิณฐาน อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประคิณฐานอยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) ความชำนาญ ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึงความ ชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) ความยอดเยี่ยม ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชน ให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) ความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) สักการะ ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) นับถือธรรม ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) บูชา ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) นอบน้อม ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) มีธรรมเป็นธง ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) มีธรรมเป็นยอด ให้ จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า:

- “อินทรีย์” [อินทรีย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- “พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
- “สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก
- “มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
- “สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
- “สัมมัตตธาน” [สัมมัตตธาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้
- “อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ
- “สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้
- “สมณะ” [สมณิกาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “วิปัสสนา” [วิปัสสนากาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
- “สมถวิปัสสนา” [สมณะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
- “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยูกพาติ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
- “ศีลวิสุทธิ” [อริยศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวม
- “จิตตวิสุทธิ” [อริยจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “ทัญญูวิสุทธิ” [อริยปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
- “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
- “วิชา” [วิชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
- “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
- “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
- “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ
- “ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล

“มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมภูฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมนั้นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมนั้นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาสติปัฏฐาน ๔]

[๖๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรม
 ทั้งหมดที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นกายในกาย** นี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-
ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นกายในกาย
 นี้ นั่นแล **ควรเจริญ** ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้ นั่น **เราเจริญแล้ว**

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย
 ได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา** ทั้งหมดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-
วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
 นี้ นั่นแล **ควรเจริญ** ก็การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา นี้ นั่น **เราเจริญแล้ว**

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย
 ได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นจิตในจิต** ทั้งหมดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสง
สว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้ นั่นแล **ควรเจริญ** ก็
 การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้ นั่น **เราเจริญแล้ว**

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย
 ได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม** ทั้งหมดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-
วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้ นั่น
 แล **ควรเจริญ** ก็การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้ นั่น **เราเจริญแล้ว**

“จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณา
 เห็นกายในกายนี้ “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อน
 ว่า (๑) ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้ นั่นแล **ควรเจริญ** ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้ นั่น **เราเจริญแล้ว** (๒)

ก็การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนานี้ นั่นแล ควรเจริญ ก็การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนานี้ นั่น เราเจริญแล้ว
(๓) ก็การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้ นั่นแล ควรเจริญ (๔) ก็การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้ นั่น เราเจริญแล้ว ก็การ
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้ นั่นแล ควรเจริญ ก็การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้ นั่น เราเจริญแล้ว

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๓) คำว่า
“**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๔) คำว่า “**วิชชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**”
เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า เห็น (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ (๓) คำว่า “**ปัญญา**”
เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ทั่ว (๔) คำว่า “**วิชชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า แยกตลอด (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้น
เพราะอรรถว่า สว่างไสว

[กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน]

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม
ความรู้ทั่ว เป็นอรรถ (๔) “**วิชชา**” เป็นอรรถ **ความแยกตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความ
สว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งกาย (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏฐาน
(๓) มีสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัฏฐานเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน (๕) นับเนื่องในสติปัฏ
ฐาน (๖) เข้ามาประชุมในสติปัฏฐาน (๗) ตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัฏฐาน

[เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน]

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม
ความรู้ทั่ว เป็นอรรถ (๔) “**วิชชา**” เป็นอรรถ **ความแยกตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความ
สว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏ
ฐาน (๓) มีสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัฏฐานเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน (๕) นับเนื่องในสติปัฏ
ฐาน (๖) เข้ามาประชุมในสติปัฏฐาน (๗) ตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัฏฐาน

[จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน]

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม
ความรู้ทั่ว เป็นอรรถ (๔) “**วิชชา**” เป็นอรรถ **ความแยกตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความ
สว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งจิต (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏฐาน
(๓) มีสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัฏฐานเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน (๕) นับเนื่องในสติปัฏ
ฐาน (๖) เข้ามาประชุมในสติปัฏฐาน (๗) ตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัฏฐาน

[ข้ามมานุสัสสนาสติปัญญา]

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งธรรม (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา (๓) มีสติปัญญาเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัญญาเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัญญา (๕) นับเนื่องในสติปัญญา (๖) เข้ามาประชุมในสติปัญญา (๗) ตั้งอยู่ในสติปัญญา (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัญญา

ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” ในคำว่า “**ขมฺมจกฺก**” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) **การประพฤติ** เป็นธรรม ทรง **ดำรง** อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๒) **ประดิษฐาน** อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) **ความชำนาญ** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึงความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) **ความยอดเยี่ยม** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) **ความแก้แค้น** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) **สักการะ** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) **นับถือธรรม** ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) **บูชา** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) **นอบน้อม** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) **มีธรรมเป็นธง** ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) **มีธรรมเป็นยอด** ให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า:

“**อินทรี**” [อินทรี ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่

“**พล**” [พล ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว

“**สัมโพชฌงค์**” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก

“**มรรค**” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ

“**สติปัญญา**” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น

“**สัมมปปธาน**” [สัมมปปธาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้

“**อิทธิบาท**” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ

“**สัจจะ**” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้

“**สมถะ**” [สมถภาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน

“**วิปัสสนา**” [วิปัสสนาภาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น

“**สมถวิปัสสนา**” [สมถะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน

“**ธรรมที่เป็นคู่**” [ปัสสัทธิยูกพาที] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ถ่วงเกิ่นกัน

“**ศีลวิสุทธิ**” [อริยศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวจ

“**จิตตวิสุทธิ**” [อริยจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน

“**ทฤษฎีวิสุตติ**” [อธิปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
 “**วิโมกข์**” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
 “**วิชา**” [วิชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
 “**วิมุตติ**” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
 “**ญาณในความสิ้นไป**” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
 “**ญาณในความไม่เกิดขึ้น**” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ
 “**ฉันทะ**” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูก
 “**มนสิการ**” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
 “**ผัสสะ**” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “**เวทนา**” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “**สมาธิ**” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “**สติ**” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “**ปัญญา**” [สัมมาปัญญา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “**วิมุตติ**” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “**นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม**” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาอิทธิบาท ๔ สัมปยุตต์ด้วยสัมมปปธาน ๔]

[๖๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้
 ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**ฉันทะและประธานสังขาร**” [สัมมปปธาน ๔] นี้

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมา
 ก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**ฉันทะและประธานสังขาร**” [**“ประธานสังขาร”** คือ
“สัมมปปธาน ๔” ด้วยสามารถทำกิจ ๔ อย่างให้สำเร็จ ได้แก่ สวรรูปฌาน-เพียรระวังปิดกั้น ๑ ปธานปธาน-
 เพียรละกำจัด ๑ ภาวนาปธาน-เพียรเจริญก่อให้เกิด ๑ อนุรักษนาปธาน-เพียรรักษา] **นี่นั่นแล ควรเจริญ**
“ฉันทะและประธานสังขาร” [สัมมปปธาน ๔] **นี่นั่น เราเจริญแล้ว**

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้
 ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**วิริยะและประธานสังขาร**” [สัมมปปธาน ๔] **นี่นั่นแล**
ควรเจริญ “วิริยะและประธานสังขาร” [สัมมปปธาน ๔] **นี่นั่น เราเจริญแล้ว**

ชื่อว่า “ธรรมจักร” ในคำว่า “ธมฺมจักกั” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) การประพฤติ เป็นธรรม ทรง ดำรง อยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรง (๒) ประคยฐาน อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประคยฐานอยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) ความชำนาญ ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึงความ ชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) ความยอดเยี่ยม ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชน ให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) ความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) สักการะ ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) นับถือธรรม ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) บูชา ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) นอบน้อม ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) มีธรรมเป็นธง ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) มีธรรมเป็นยอด ให้ จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า:

“อินทรีย์” [อินทรีย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่

“พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว

“สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก

“มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ

“สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น

“สัมมัตตธาน” [สัมมัตตธาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้

“อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ

“สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้

“สมณะ” [สมณิกาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน

“วิปัสสนา” [วิปัสสนากาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น

“สมถวิปัสสนา” [สมณะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน

“ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยูกพาที] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน

“ศีลวิสุทธิ” [อริยศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวม

“จิตตวิสุทธิ” [อริยจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน

“ทัญญูวิสุทธิ” [อริยปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น

“วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น

“วิชา” [วิชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด

“วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง

“ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด

“ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ

“ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล

“มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
“ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
“เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
“สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
“สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
“ปัญญา” [สัมมาทิฏฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
“วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
“นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
เป็นไป

จบ ธรรมจักกกถา -----

จากเนื้อหาสาระใน (๑) “อรรถกถาอัญญาตราเถรีคาถา” และ (๒) “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ดังกล่าวข้างต้น นั้น ทำให้รู้ว่า การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น อาศัย “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา” ของแต่ละบุคคลที่มีพื้นฐานมาแตกต่างกัน แต่เมื่อมารวมเป็นคณะกลุ่มเดียวกัน มีจุดมุ่งหมายร่วมกันที่แน่วแน่และชัดเจนนั้น ย่อมนำไปสู่ความสำเร็จดังที่ตั้งใจมุ่งหมายเอาไว้ ไม่เสียการไปเปล่าๆ นั่นคือ “โลกุตตรธรรม” ซึ่งไม่ยอมรับ “โลกียธรรม” โดยเด็ดขาด แต่ต้องอาศัย “โลกียธรรม” [ความถ่อมมั่นใน กาม-ภพ-ทิฏฐิ-อวิชา เป็น อตฺตา = อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์] เป็นสะพานเชื่อมโยงไปสู่ “โลกุตตรธรรม” [ภาวะที่เหนือโลก เป็นสุญญตา = วิมุตตีสุขแห่งพระนิพพาน] ฉะนั้น ภาวะที่แตกต่างกันราวกับฟ้าดินนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเกิดปัญญาที่เห็นธรรมหรือสภาวะธรรมตามเป็นจริง [กฎธรรมชาติ-ธรรมดา-ธรรมฐิติ] ได้ยาก โอกาสที่จะเกิดปัญญาที่เห็นธรรมอันยอดเยี่ยมนั้น [ทัสสนานุคตริยะ จนเห็นอันเยี่ยมแห่งนิพพาน] ก็ยากเป็นเงาตามตัว เพราะอำนาจของกิเลสครอบงำ [ราคะ-โทสะ-โมหะ] เมื่อเป้าหมายอันเป็นปลายไม่ชัดเจน พลังใจหรือขวัญกำลังใจย่อมไม่แก่กล้าที่จะบากบั่นไปเห็นหนทางหรือแนวทางในทางประพฤติปฏิบัติอันเยี่ยมอันจะเป็นมรรคผลนิพพานได้เช่นกัน [อริยมรรคมีองค์ ๘ และธรรมทั้งหลายที่เหลือเป็นสัมปยุตตธรรม] เมื่อเป้าหมายอันเป็นความหมายสำคัญ [บกพร่องใน **อตฺตปฏิสัมภิตา**-ปัญญาแตกฉานในความหมายหรือผลที่จะเกิดขึ้น] และแนวทางปฏิบัติไปสู่เป้าหมาย อยู่ในสภาพที่บกพร่องขาดไป ไม่สมบูรณ์บริบูรณ์ [บกพร่องใน **ธัมมปฏิสัมภิตา**-ปัญญาแตกฉานในเหตุที่จะทำให้เกิดทุกข์] เพราะฉะนั้น การมุ่งหน้าไปสู่การพัฒนาทักษะการคิดขั้นสูงในวิปัสสนากัมมัฏฐานจึงเป็นเรื่องที่จะทำได้ยาก ที่จะมาขบคิดความรู้ในเชิงทฤษฎี ทั้งที่เรื่องนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งขวคนในความเป็นมนุษย์ ให้พิจารณาข้อสรุปธรรมทั้งหลายในการปฏิบัติธรรมนี้สมาธิดังรายละเอียดข้างล่างนี้

โพธิปักขิยธรรม ๓๗						
สติปัฏฐาน ๔	สัมมัปปธาน ๔	อิทธิบาท ๔	อินทริย์ ๕	พละ ๕	โพชฌงค์ ๗	มรรคมีองค์ ๘
ยถาภูตญาณทัสสนะ	จักขุ-ญาณ-ปัญญา-นิพพาน-แสงสว่าง					
จรณะ ๑๕ [สืลสัมปทา ๑ อปฺณณกปฏิปทา ๓ สัทธรรม ๗ ฌาน ๔ คือ เสขปฏิปทา]						
อนุပုพฺพลิกขา-อนุပုพฺพกิริยา-อนุပုพฺพปฏิปทา [พระเสขะ-วิชาจรณสัมปັນโน]						
สัมมัตตะ ๑๐-อริยวาสนธรรม ๑๐ [พระอเสขะ-วิชาจรณสัมปັນโน]						

(๑) “อนุပုพฺพลิกขา” คือ การศึกษาไปตามลำดับโดย *สิกขา ๓* [อริยมรรคมีองค์ ๘]

(๒) “อนุပုพฺพกิริยา” คือ การทำไปตามลำดับโดย *ชฺฏงค์ธรรม ๑๓*

(๓) “อนุပုพฺพปฏิปทา” คือ การปฏิบัติไปตามลำดับโดย *อนุပัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-การจำแนก อารมณ ๓๘-และ-โพธิปักขิยธรรม ๓๗*

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ขาดทักษะในกระบวนการคิดที่เกิดขึ้นวิปัสสนาภูมิหรือภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น จึงเป็น ภาวะที่ยากลำบากมากที่จะเข้าใจ “มิตติความสัมพันธ์ในธรรมทั้งหลาย” ได้อย่างชัดเจน และความสามารถใน การสรุปผลเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีหรือหมวดหลักธรรมก็ยิ่งเป็นไปได้ยากเช่นกัน ซึ่งไม่ต่างไปจากการสรุป และการตีความหมายในสูตรคณิตศาสตร์หรือคำสถิติ เพื่อพรรณนา “สภาพของเหตุการณ์: Situations” หรือ “ปรากฏการณ์: Phenomena” อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นความจริงตามที่ปรากฏตามธรรมชาติอย่างแท้จริง แต่ พอข้ามไปถึงขั้นการใช้ภาษา ก็ยิ่งงงงวยไม่รู้จะคิดหรือเขียนบรรยายอย่างไร เพราะมีทักษะการอ่านน้อย เกินไปก็ได้ ซึ่งเรียกว่า “นิรุตติปฏิสัมภิตา” [ปัญญาแตกฉานในการใช้ภาษา] และที่ลำบากเพิ่มขึ้นไปอีก คือ ภาวะที่ขาดประสบการณ์หรือการฝึกฝนทักษะด้านไหวพริบปฏิภาณ นั่นคือ “ปฏิภาณปฏิสัมภิตา” [ปัญญา แตกฉานในปฏิภาณ] ได้แก่ ความคิดริเริ่ม ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดประยุกต์คิดแปร] ด้วยเหตุนี้ ปัญญา แตกฉานใน ๔ ด้าน ดังกล่าวข้างต้น เป็นทักษะที่สามารถฝึกฝนอบรมให้เกิดขึ้นได้ในการเจริญภาวนา ธรรมดาฐาน ไม่ใช่เรื่องพรสวรรค์หรือสิ่งที่เทพเจ้าที่ไหนจะมาดลบันดาลให้เฉพาะบุคคล ทุกคนสามารถฝึกฝน ตนเองได้ เพราะพระพุทธศาสนานั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ มนุษย์ ธรรมของพระตถาคตก็คือสิ่งที่มนุษย์ สามารถทำได้เช่นกัน เพราะเป็นเรื่องมนุษย์โดยตรงบนโลกใบนี้ และประการสำคัญ ไม่ใช่เรื่องที่สงวนไว้ให้ เผ่าพันธุ์ใดเผ่าพันธุ์หนึ่งเท่านั้น หรือคนใดคนหนึ่งเฉพาะ ถึงเข้าใจในพระธรรมได้ดี แต่ไม่ลงมือปฏิบัติจริง ก็ยังไม่สามารถพบ “โลกุตระธรรม” ได้เช่นกัน การฝึกฝนที่ทำบ่อย ทำให้มาก ทำให้ถูกวิธีเหมาะสมแก่ ธรรม เป็นคนเปิดกว้างให้ความคิดดีๆ เข้ามาใน “สมองขี้เลื่อยของตน” เพื่อทำลาย “ปัญญาหางอึ่ง” ให้สิ้น ไป [ทิฎฐิ] ดังนั้น “พวกสมองขี้เลื่อยปัญญาหางอึ่ง” นั้น ก็สามารถบรรลุถึงคุณวิเศษในพระธรรมวินัยนี้ได้ เมื่อลด “ตัณหา-ทิฎฐิ-มานะ” [ปปัญจธรรม ๓] ของตนได้เช่นกัน อย่าไปสำคัญตนผิดว่าเป็นคนที่ฉลาดเกิน คนอื่น นั่นคือ กิเลสที่ปิดโอกาสให้สิ่งดีเข้ามาในชีวิต ที่คาดไม่ถึงเพราะความประมาทปัญญาด้วยเช่นกัน

เพราะฉะนั้น ความอ่อนน้อมถ่อมตนให้เหมาะสม โดยรู้จะประมาณถูกกาลเทศะนั้น จึงเป็นเรื่องสำคัญใน การปฏิบัติธรรมที่ชาญฉลาด ที่จะได้รับความเมตตาจากผู้ที่จะกลายเป็นกัลยาณมิตรแห่งธรรมของตนได้ดี ความจงองอวดรู้วดดี ไม่ยอมรู้อยอมรับเอา “ปัญญาที่ดีของผู้อื่น” แล้วไม่ยอมกลั่นกรองไตร่ตรอง พิจารณาถึงคุณประโยชน์ คือ “ความวิบัติทางปัญญา” [สัญญาวิบัติ-จิตตวิบัติ-ทิฎฐิวิบัติ = วิปลาธ-ความฉิบ หายทางความเห็นหรือทฤษฎีหรือตรรก ซึ่งทำให้เกิดมหาวิปลาธ คือ (๑) เห็นไม่เที่ยง เป็นเที่ยง (๒) เห็น ทุกข์ เป็นสุข (๓) เห็นไม่ใช่ตัวตน เป็นมีตัวตน (๔) เห็นไม่งาม เป็นงาม] หมายถึง การปิดโอกาสให้ตนได้ เข้าถึงกุศลคุณงามความดีที่จะผุดเกิดขึ้นในชีวิตของตน เมื่อต้องการปัญญาใหม่ๆ ดีๆ เพิ่มขึ้นในตน ก็ต้อง ปลดปล่อยให้ข่าวสารข้อมูลใหม่ไหลผ่านเข้ามาในจิตวิญญาณของตน แล้วกลั่นกรองเอาแต่สิ่งดีเข้ามา อันเป็น ส่วนเหตุแห่งความเจริญ ส่วนสิ่งที่ไม่ดีก็ทำการศึกษาค้นคว้าเช่นกัน แต่ต้องปฏิเสธเหตุแห่งความเสื่อม เหล่านั้นไป ในการคัดเลือกปัญญาส่วนองกษेत्रเจริญองกษेत्र ก็ขึ้นอยู่กับพื้นฐานปัญญาที่มีก่อนที่ตนว่า มีความ พร้อมที่จะรับความเจริญต่อยอดเพิ่มได้จริงหรือไม่ บางคนถึงแม้จะได้อยู่ภาวะที่ดีมาก แต่ขาดสติปัญญาที่ คัดเลือกหรือคัดกรองเอาสิ่งที่มีค่าไปต่อยอดปัญญาของเดิมให้เจริญองกษेत्रไปบุลย์ยิ่งขึ้น ก็แทบไม่มีโอกาส

เลย ก็มีเช่นกัน คล้ายทำนองเป่าปี่ใส่หูควาย อะไรทำนองนั้น ความถึงพร้อมแห่งตน “อัตตสัมปทา” [ความรู้จักถึงจิตวิญญาณของตน] จึงเป็นเรื่ององค์ประกอบปัจจัยภายในตนเช่นกัน ฉลาดอย่างเดียวไม่พอ ต้องเฉลียวฉลาด ประกอบด้วยความขยันขันแข็งที่จะพัฒนาตนอยู่อย่างสม่ำเสมอด้วย การคบหาผู้มีปัญญาเป็นมิตรสหาย จึงเป็นมงคลชีวิตที่สูงขึ้น ดีกว่าคบกับพวกหมาๆ เป็นเพื่อน ทั้งที่เป็นคนนิสัยหมาๆ และเป็นหมาจริงๆ ก็ตาม ภาวะเช่นนั้น ย่อมไม่ใช่ภูมิของผู้เจริญภาวนากรรมฐานอย่างแน่นอน เพราะอาจเป็นเหตุให้เจริญภาวนากรรมฐานแบบหมาๆ ก็ได้ คือ ไม่เกิด “ปัญญาเห็นธรรม” ใดๆเลย เสียเวลา เสียพลังงาน โดยเปล่าประโยชน์ คงเห็นแต่พวกหมาๆ เต็มไปหมด “คนทั้งหลาย เลือกละไม่ได้ แต่เลือกทำสิ่งเจริญประเสริฐเป็นอิสระให้ตนได้” ข้อความนี้ ไม่ได้พูดเกิดความจริงแม้แต่บ่อยเลย

อนึ่ง สิ่งใดๆ ในโลกนี้ จะเป็นอะไรก็แล้ว ที่เป็นเหตุปัจจัยรวม [กิเลส] ที่ส่งผลกระทบต่อให้เกิดเรื่องใดๆ ขึ้น ที่มาเกี่ยวข้องกับตนนั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “กรรม-วิบาก” [เช่น ชาติ-พยาธิ-ชรา-มรณะ รวมทั้งสังกิเลสทั้งหลาย เช่น โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข-โทมนัส-อุปายาส] อันธรรมเครื่องผูกมัดตนให้ติดอยู่กับวิภวภูที่เรียกว่า “สังสารทุกขแห่งภวจักรหรือสังสารจักร” นั้น เพราะบุคคลรู้ไม่เท่าทันเหตุปัจจัยนั้น เรื่องดังกล่าวนี้เป็นเรื่องการใช้ปัญญาตามพิจารณาสาเหตุจนถึงปลายเหตุ อันจะก่อให้เกิดวิบากตามมาในปัจจุบันและอนาคต [อนุโลมปฏิจัจสมุปบาท] เมื่อเข้าใจดีแล้วในเหตุแห่งทุกข ก็ควรมีแนวคิดหรือกระบวนการที่คิดย้อนศรเป็นกระบวนการสร้างอุบายวิธีในการดับระงับเหตุแห่งทุกขนั้นๆ ได้ [ปฏิโลมปฏิจัจสมุปบาท] แล้วอะไรเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดแนวคิดในอุบายวิธีหรือกุศล โดยยอนนั้นอย่างแยกคายหรืออย่างแนบเนียนนั้น โดยมีหลักแนวคิด ๒ ประการ ดังนี้

(๑) ส่วนในทางทฤษฎีนั้น คือ “การรู้เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์”

(๒) ส่วนในทางปฏิบัตินั้น คือ “การนำความคิดหรือแนวคิดนั้นไปพิจารณาใช้จริงในชีวิตและในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน”

ตามนัยดังกล่าวนี้ จะเห็นว่า เป็นสามัญทั่วไป เรียบง่าย แต่ทำได้ยาก เพราะคนส่วนใหญ่มีอุปนิสัยใจคอด้วยกิเลสหนา ชอบเชื่อสิ่งที่จะมาพอกพูนกิเลสให้กองงามยิ่งขึ้น ไม่ใช่ให้เป็นไปในทางกุศล เพราะเส้นทางนี้ให้ผลยาก เพราะประกอบด้วยปัญญา [ญาณสัมปยุตต์-โยนิโสมนสิการ] คือ คิดก็ยาก ให้รู้ผลก็ช้า แต่เป็น “สุคติ” ไม่ใช่ปราศจากปัญญา [ญาณวิปยุตต์-โยนิโสมนสิการ] คือ คิดได้ง่ายเพราะพื้นจิตสกปรกอยู่แล้ว และให้ผลเร็วในทางอกุศล คือ “ทุคติ” เปรียบเทียบได้กับการเรียนหนังสือ เหนื่อย ยาก ก็มีความคิดเกินเพื่อนที่ไม่ได้เรียน ส่วนคนไม่เรียนหนังสือ เทียวสนุกสบาย อยากรินอะไรก็พอได้เกือบหมดคงใจนึก ภาวะดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องของปุถุชนสามัญทั่วไป เพราะทั้ง “สุคติ-กับ-ทุคติ” [อิฏฐารมณ-อนิฏฐารมณ] ใดๆ ก็เรียกว่า “สังสารทุกขแห่งภวจักร” เพราะผู้แสวงวิบากจิตนั้น อยู่ใน “กามาวจรภูมิ” เท่านั้น เพราะหน้าที่ของจิตนั้น จิตและปฏิสนธิอยู่แค่ใน “ทุกข-สุข-อุเบกขา” [เวทนา ๓] ยังผูกพันอยู่กับ “อกุศลกรรม-กุศลกรรม” [อปุญญาภิสังขาร-ปุญญาภิสังขาร = เจตนาที่ทำหน้าที่ปรุงแต่งกรรมทั้ง ๓ นั่นคือ กายกรรม-วจีกรรม-

มโนกรรม ให้เกิดขึ้นหมุนเวียนไม่สิ้นสุด ถึงจะมีความรู้สึกอยู่เฉยๆ ด้วย แต่เป็นเพียง “อุบถาจิต” ในสมาธิ สามัญหรือมิถิยาสมาธิ เท่านั้นเอง ไม่ใช่ “เอกัคคตาแห่งสมาธิในจตุตถฌาน” ที่ประกอบด้วย “อธิจิตต์-จิต อันยิ่งแห่งจิตประภัสสร” ได้แก่ สัมมวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ หรือ สัมมัมปธาน ๔-สติปัญฐาน ๔-ฌาน ๔] ดังนั้น จะเห็นได้ว่า หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ใช่เรื่องที่คนสามัญทั่วไปจะทำไม่ได้ เกินสิ่งที่มนุษย์จะทำหรือปฏิบัติได้ ทุกอย่างมันอยู่ที่ใจของคน จะเลือกทำหรือไม่เลือกทำ เท่านั้นเอง สำหรับขั้นตอนในเรื่องนี้ มีแนวทางปฏิบัติ ๒ ทิศทาง ได้แก่ (๑) **ชนะใจตัวเองที่มีกิเลสครอบงำหรือกัณฐรมุจิตใจไว้** กับ (๒) **ชนะใจผู้อื่นที่จะพยายามมาครอบงำหรือชักนำไปส่วนชั่ว** การปรารภความเพียรในการชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์อยู่เป็นนิตยกาลนั้น เป็นความคิด เป็นอุบายวิธีที่แบบคายที่กำหนดรู้ไว้ในใจพร้อมด้วยไม่ทำชั่ว ถึงพร้อมด้วยการทำดีเสมอ [พุทธโอวาท ๓-สัมมัมปธาน ๔] ในฐานะที่เป็นสมณเพศนั้น ก็ให้เจริญธรรมแห่งอริมรรค ได้แก่ **จรรยา ๑๕** [ศีลสัมปทา ๑ อปณณกปฏิบัติทา ๓ สัทธิกรรม ๘ ฌาน ๔ คือ เสดขปฏิบัติทา] ตามด้วยปฏิบัติทาอันยิ่ง คือ **อนุปปพสิททา-อนุปปพสิททา-อนุปปพปฏิบัติทา** [พระเสขะ-วิชาจรณสัมปันโน] นอกจากนี้ กระบวนการสร้างปัญญาให้แก่กล้าเป็น “**อภิญาธรรม**” [ความรู้ที่ยังขาด] นั้น คือ

(๑) **การเจริญอนุปัตสนา ๗** [อนิจจานุปัตสนา-ทุกขานุปัตสนา-อนัตตานุปัตสนา-นิพพิทานุปัตสนา-วิราคานุปัตสนา-นิโรชานุปัตสนา-ปฏินิสัสคคานุปัตสนา ซึ่งทำให้เกิดปัญญา ๗ อย่าง ได้แก่ **ชวณปัญญา-ปัญญาเร็ว นิพเพธิกปัญญา-ปัญญาทำลายกิเลส มหาปัญญา-ปัญญามาก ติกขปัญญา-ปัญญาคมกล้า วิบูลปัญญา-ปัญญากว้างขวาง คัมภีร์ปัญญา-ปัญญาลึกซึ้ง และ อัสนันตปัญญา-ปัญญาไม่ใกล้** นอกจากนี้ ยังสามารถมนสิการกรรมฐานเจริญต่อยอดขึ้นไปถึงอีก ๓ ปัญญา ได้แก่ **ปฏิสัมภิตา ๔-ปัญญาแตกฉาน ปุณปัญญา-ปัญญาแน่นหนา และ หาสปัญญา-ปัญญาร่าเริง**]

(๒) **การเจริญรูปฌาน ๔** [ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน ซึ่งทำให้เกิด **อภิญา ๕** ความรู้ที่ยังขาด ได้แก่ (๑) “**อิทธิวิธี-อิทธิวิธีญาณ**” คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ (๒) “**ทิพพโสด-ทิพพโสดญาณ**” คือ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) “**เจโตปริยญาณ**” คือ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) “**ปุพเพนิวาสานุสสติ-ปุพเพนิวาสญาณ**” คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) “**ทิพพจักขุ-ทิพพจักขุญาณ**” คือ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ และ **ญาณ ๒** ปรีชาหยั่งรู้-ปัญญาหยั่งรู้” ได้แก่ (๑) “**ยถากัมมุปัตตญาณ-อดีตังสญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีตและสวาทาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้ (๒) “**อนาคตังสญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคตและยังผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้]

ข้อที่กำลังอธิบายในขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิสามารถถือปฏิบัติได้ตามความเหมาะสม แต่ต้องทำให้ได้ ทั้ง ๒ ข้อ ดังกล่าวนั้น แต่มีข้อพึงสังเกตเป็นพิเศษ คือ การเจริญอนุปัตสนา ๗ นั้น เมื่อลูถึง **ปฏิสัมภิตา ๔-ปัญญาแตกฉาน** ก็ย่อมทำให้เป็น “**ปฏิสัมภิต์ปัตตะ**” (ข้อ ๕ ในอรหัตต์ ๔) ในทางตรงกันข้าม การลูถึง “**รูปฌาน ๔**” เมื่อบรรลุได้ “**จตุตถฌาน**” ย่อมได้ “**จิตประภัสสร-จิตปราศจากนิวรณ์**” ได้ถึง “**อนาคามี ๕**” ดังนี้

“อนาคามี ๕” หมายถึง ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว—ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก ได้แก่

- (๑) “**อันตราปรินิพพายี**” คือ ผู้ปรินิพพานในระหว่าง นั่นคือ เกิดใน “**สุทธาวาส**” ภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงถึง [อายุยังไม่ถึงกลางคน] ก็ปรินิพพานโดย “**กิลสปรินิพพาน**” คำว่า “**สุทธาวาส ๕**” หมายถึง พวกที่อยู่อันบริสุทธ์ หรือที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธ์ คือ ที่เกิดของพระอนาคามี ได้แก่ **อวิหา-อตัปปา-สุทฺตสา-สุทฺตสี-และ-อกนิฏฐา** แยกออกเป็น ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ผู้หนึ่งเกิดในชั้น “อวิหา” [แม้ในชั้น “อตัปปา” ก็มีนัยนี้เหมือนกัน] มีอายุ ๑,๐๐๐ กัป [๑ กัป = ๑๐๐ ปี] จะบรรลุพระอรหัตผล ครั้งแรกในวันที่เกิดตนเอง ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิด ก็จะบรรลุในที่สุดแห่ง ๑๐๐ กัปนี้ (๒) อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุในที่สุดแห่ง ๒๐๐ กัปนี้ (๓) อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุในที่สุดแห่ง ๔๐๐ ร้อยกัป ก็พันร้อยกัปที่ ๕ บรรลุอรหัตผล
- (๒) “**อุปหัจจปรินิพพายี**” คือ ผู้จวนจะถึงจึงปรินิพพาน นั่นคือ อายุพ้นถึงแล้ว [อายุยังไม่ถึงกลางคน] จวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน
- (๓) “**อสังขารปรินิพพายี**” คือ ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง ด้วยการไม่ประกอบทั้งไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง นั่นคือ ปรินิพพานโดยง่ายไม่ต้องใช้ความเพียรนัก
- (๔) “**ตสังขารปรินิพพายี**” คือ ผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชักจูง ด้วยการประกอบร่วมกันมีปัจจัยปรุงแต่ง นั่นคือ ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก
- (๕) “**อุทฺธงฺโสภาโตกนิฏฐคามิ**” คือ ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ “**อกนิฏฐภพ**” นั่นคือ เกิดใน “**สุทธาวาสภพ**” ใดภพหนึ่งก็ตาม [อวิหา-อตัปปา-สุทฺตสา-สุทฺตสี-และ-อกนิฏฐา] จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึง “**อกนิฏฐภพ**” [อกนิฏฐพรหม] แล้วจึงปรินิพพาน

ข้อที่พึงพิจารณา คือ ผู้ที่ได้ขึ้นอนาคามีนั้น คือ ต้องได้ฌานในชั้น “**จตุตถฌาน**” [ฌานที่ ๔] เท่านั้น และการจะบรรลุฌานสมาบัติในชั้นนี้ได้ ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะเกิดขึ้นได้กับทุกคน เพราะต้องผ่านการทดสอบภาวะจิตใจอย่างหนัก ถึงจะสามารถดำรงอยู่ในฌานแต่ละชั้น จนถึงขั้นสูงสุด ที่เรียกว่า “**ปรมัตถบารมี**” คือ การเอาชีวิตเข้าแลกกันเลย ถ้าไม่กลัวตาย จิตไม่หวั่นไหวกับธรรมทั้งหลายที่เข้ามาทดสอบ ก็ไม่น่าพลาดฌานในชั้นที่ ๔ นี้ ไปได้ [พระสัมมาสัมพุทธเจ้าใช้เวลาบำเพ็ญเพียรภาวนากรรมฐานอยู่นานถึง ๖ ปี เฉพาะในชาตินี้]

“สกทาคามี ๕” หมายถึง ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว—ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว พระสกทาคามีนี้ ในบาลีมิได้แยกประเภทไว้ แต่ในคัมภีร์รุ่นหลังแยกประเภทไว้หลายอย่าง เช่น ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา แยกไว้เป็น ๓ ประเภท คือ (๑) ผู้ได้บรรลุผลนั้น ในกามภพ (๒) ผู้ได้บรรลุผลนั้น ในรูปภพ (๓) ผู้ได้บรรลุผลนั้น ในอรุภพ ในคัมภีร์ปรมัตถมัณฑุสา จำแนกไว้ ๕ ประเภท ได้แก่

- (๑) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรีนิพพานในโลก
- (๒) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรีนิพพานในเทวโลก
- (๓) ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว ปรีนิพพานในเทวโลก
- (๔) ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว เกิดในโลกนี้จึงปรีนิพพาน
- (๕) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ไปเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้ว กลับมาเกิดในโลกนี้จึงปรีนิพพาน

อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาถึงคุณสมบัติของสกทาคามีใน ๒ ประเด็น ดังนี้

[๒๕๑] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเป็นพระสกทาคามี จะมาสู่โลกนี้ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ ๓ [สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส] เพราะความเบาบางแห่งราคะโทสะและโมหะ ธรรมนี้แลซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เหตุจะกระทำให้งั่ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่า (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 99 FILE 12)

(๑) ในวิโมกข์ทั้ง ๓ พระสกทาคามีบุคคลผู้บรรลุภูมิของพระสกทาคามีก็มี ๔ ด้วยอำนาจ “ปฏิปทา ๔” หนึ่ง (๒) พระสกทาคามีบุคคลผู้บรรลุภูมิของพระสกทาคามี ด้วย “อนิมิตติวิโมกข์” ก็มี ๔ (๓) ผู้บรรลุภูมิของพระสกทาคามี ด้วย “อัปป์นิทติวิโมกข์” ก็มี ๔ รวมเป็นว่า พระสกทาคามีเหล่านี้ มี ๑๒ ประเภท (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 463 FILE 34)

“โสตาบัน ๓” หมายถึง ท่านผู้บรรลุโสตาบันตติผลแล้ว—ผู้แรกถึงกระแสอันนำไปสู่พระนิพพานเน่นต่อการตรัสรู้ข้างหน้า เกณฑ์แบ่งหรือเหตุให้เป็นเช่นนี้ กำหนดด้วยวิปัสสนาและความมีอินทรีย์ [อินทรีย์ ๕] อัน

(๑) แก่กล้า (๒) ปานกลาง และ (๓) อ่อนกว่ากัน ตามลำดับ ได้แก่

- (๑) “เอกพีธี” คือ ผู้มีพีชคืออรรถาพอันเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียว ก็จักบรรลุอรหัต
- (๒) “โกลังโกละ” คือ ผู้ไปจากสกุลสู่สกุล คือ เกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสกุลต้ออีก ๒-๓ ภพ ก็จักบรรลุอรหัต
- (๓) “สัตตักขัตตุงปรมะ” คือ ผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือ เวียนเกิดในสกุลต้ออีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัต

“อรหันต์ ๕” หมายถึง ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว—ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่างแท้จริง ได้แก่

- (๑) “ปัญญาวิมุต” คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
- (๒) “อุภโตภาควิมุต” คือ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน นั่นคือ ได้ทั้งเจโตวิมุตติ ขึ้นรูปสมบัติก่อน แล้วได้ปัญญาวิมุตติ
- (๔) “เทววิชชะ” คือ ผู้ได้ วิชชา ๓
- (๔) “ฉพภิญโญ” คือ ผู้ได้ อภิญญา ๖
- (๕) “ปฏิสัมภิตปปัตตะ” คือ ผู้บรรลุ ปฏิสัมภิตา ๔

“อริยบุคคล ๔” หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้บรรลุธรรมพิเศษตั้งแต่ โสคาปัตติมรรคขึ้นไป ผู้เป็นอารยะใน ความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่

- (๑) “โสดาบัน” คือ “ผู้ถึงกระแส” ท่านผู้บรรลุ โสคาปัตติผลแล้ว
- (๒) “สกทาคามี” คือ “ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว” ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว
- (๓) “อนาคามี” คือ “ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก” ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว
- (๔) “อรหันต์” คือ “ผู้ควร—ผู้หักง่าแห่งสงสารแล้ว” ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว

“อริยมรรค ๔” หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด ได้แก่

- (๑) “โสดาปัตติมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ—วิจิกิจฉา—สีลัพพตปรามาส” และย่อมกำจัด “กิเลสที่同居ร่วมกันกับทิฏฐิ” (สักกายทิฏฐิ—วิจิกิจฉา—สีลัพพตปรามาส—ทิฏฐานุสัย—วิจิกิจฉานุสัย) ได้
- (๒) “สกทาคามีมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ—วิจิกิจฉา—สีลัพพตปรามาส” กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง และย่อมกำจัด “กิเลสหายบาย” (กามราคะสังโยชน์—ปฏิฆสังโยชน์อย่างหายบาย—กามราคานุสัย—ปฏิฆานุสัยอย่างหายบาย) ได้
- (๓) “อนาคามีมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ—วิจิกิจฉา—สีลัพพตปรามาส—กามราคะ—ปฏิฆะ” และย่อมกำจัด “กิเลสละเอียด” (กามราคะสังโยชน์—ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด—กามราคานุสัย—ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด) ได้
- (๔) “อรหัตมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ—วิจิกิจฉา—สีลัพพตปรามาส—กามราคะ—ปฏิฆะ—รูปราคะ—อรูปราคะ—มานะ—อุทธัจจะ—อวิชชา” และย่อมกำจัด “กิเลสทั้งหลาย” (รูปราคะ—อรูปราคะ—มานะ—อุทธัจจะ—อวิชชา—มานานุสัย—ภวราคานุสัย—อวิชชานุสัย) ได้หมด

“อริยมผล ๔-สามัญญผล ๔” หมายถึง ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ธรรมารมณ์อันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ที่เรียกว่า “สัมมาญาณ” ดังนี้

- (๑) “โสดาปัตติผล” คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย
- (๒) “สกทาคามีผล” คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
- (๓) “อนาคามีผล” คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
- (๔) “อรหัตตผล” คือ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

“นิพพาน ๒” หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ ได้แก่

- (๑) “สุปปาติเสตนิพพาน” หมายถึง นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ โดยดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “กิเลสปรินิพพาน” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ ท่านผู้บรรลุอุচ্chimธรรมนี้ เรียกว่า “สุปปาติเสตบุคคล = พระเสขะ”
- (๒) “อนุปปาติเสตนิพพาน” หมายถึง นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ โดยดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “ขันธ์ปรินิพพาน” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว ท่านผู้บรรลุอุচ্chimธรรมนี้ เรียกว่า “อนุปปาติเสตบุคคล = พระอเสขะ”

นอกจากนี้ เพื่อให้เข้าใจถึงนัยของคำว่า “สมณะ” ในพระพุทธศาสนาอีกมุมหนึ่ง ดังนี้

๘. สังโยชนสูตร

ว่าด้วย สมณะ ๔ จำพวก

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต เล่ม ๒ - หน้าที่ 257-258 FILE 35)

[๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ นี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกคือใคร คือ

- (๑) “สมณมจโล” คือ สมณะผู้ไม่หวั่นไหว
- (๒) “สมณปุณฺฑริโก” คือ สมณะบุณฺฑริก
- (๓) “สมณปทุโม” คือ สมณะปทุม
- (๔) “สมณสุ สมณสุขุมมาโล” คือ สมณะสุขุมมาลในหมู่สมณะ

(๑) “บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว” เป็นอย่างไร

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้น “สังโยชน์ ๓” [สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส] เป็น “พระโสดาบัน” มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ที่จะได้ตรัสรู้ในข้างหน้า อย่างนี้แล “**บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว**”

(๒) “บุคคลเป็นสมณะบุณทริก” เป็นอย่างไร

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ [สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส] เพราะ “ราคะ-โทสะ-โมหะ” เบบาง เป็น “พระสกทาคามี” มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว จักทำที่สุดทุกข์ได้ อย่างนี้แล “**บุคคลเป็นสมณะบุณทริก**”

(๓) “บุคคลเป็นสมณะปทุม” เป็นอย่างไร

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้น “สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕” [สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส-กามราคะ-ปฎิฆะ] เป็น “โอบปาติกะ” [พระอนาคามี] ปรินิพพานใน โลกที่เกิดนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา อย่างนี้แล “**บุคคลเป็นสมณะปทุม**”

(๔) “บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลในหมู่สมณะ” เป็นอย่างไร

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้น “อาสวะ” [กาม-ภพ-ทิฏฐิ-อวิชชา] ทั้งหลาย การทำให้แจ้งซึ่ง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” อันหา “อาสวะ” มิได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง เป็น “พระจีณาสพ-พระอรหันต์” สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ อย่างนี้แล “**บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลในหมู่สมณะ**”

ภิกษุทั้งหลาย นี้แล บุคคล ๔ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก

จบ สังโยชน์สูตรที่ ๘ -----

อรรถกถาสังโยชน์สูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังโยชน์สูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้:-

(๑) “**พระโสดาบัน**” เรียกว่า “**สมณะผู้ไม่หวั่นไหว**” เพราะท่านได้ศรัทธาตั้งมั่นแล้วในพระศาสนา (๒) “**พระสกทาคามี**” เรียกว่า “**สมณะดั่งบัวขาว**” ดอกบัวขาวเกิดในสระมีใบไม่มาก เพราะท่านเป็นผู้มีคุณยังไม่มากนัก

(๓) “**พระอนาคามี**” เรียกว่า “**สมณะดั่งบัวหลวง**” ดอกบัวหลวงมีร่อยใบเกิดในสระ เพราะท่านมีคุณมากกว่านั้น (๔) “**พระจีณาสพ**” ผู้ถึงความอ่อนโยน เรียกว่า “**สมณะสุขุมาล**” เพราะกิเลสที่ทำความกระด้างท่านถอนได้แล้วโดยประการทั้งปวง

จบ อรรถกถาสังโยชน์สูตรที่ ๘ -----

ว่าด้วย “บุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔”

(พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 351 FILE 78)

ชื่อว่า “ภิกษุ” เพราะอรรถว่า “ทรงผืนผ้าอันถูกทำลายแล้ว” ด้วยเหตุสักว่า การทรงผ้ากาสาเวอันเป็นวิสกาคะ (ต่าง) จากผ้าของคฤหัสถ์

- (๑) ชื่อว่า “ภิกษุ” เพราะกำลังทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย
- (๒) ชื่อว่า “ภิกษุ” เพราะกำลังทำลายกิเลส ๕ [ตั้งโยชน์เบื้องต้น–กิเลสอันตั้งอยู่ในฐานเดียวกับทิวฐิ = สักกายทิวฐิ–วิจิกิจฉา–สีลัพพตปรามาส–ทิฐฏานุสัย–วิจิกิจฉานุสัย] ด้วยโสคาปัตติมรรค
- (๓) ชื่อว่า “ภิกษุ” เพราะกำลังทำลายกิเลส ๔ [กิเลสหยาบ = กามราคสังโยชน์–ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ–กามราคานุสัย–ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ] ด้วยสกทาคามีมรรค
- (๔) ชื่อว่า “ภิกษุ” เพราะกำลังทำลายกิเลส ๔ [กิเลสอย่างละเอียด = กามราคสังโยชน์–ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด–กามราคานุสัย–ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด] ด้วยอนาคามีมรรค
- (๕) ชื่อว่า “ภิกษุ” เพราะกำลังทำลายกิเลส ๘ [กิเลสทั้งปวง = รุปราคะ–อรุปราคะ–มานะ–อุทธัจจะ–อวิชชา–มานานุสัย–ภวราคานุสัย–อวิชชานุสัย] ด้วยอรหัตตมรรค

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง “บุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔” ด้วยคำมีประมาณเท่านี้

ว่าด้วย “พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ๔”

ส่วนบุคคล ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ พระองค์ทรงแสดงด้วยคำว่า “ภินฺนุตตา” [แปลว่า เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมแล้ว] จริงอยู่ (๑) “พระโสคาบัน” ทำลายกิเลส ๕ อย่าง ด้วยโสคาปัตติมรรค แล้วดำรงอยู่ (๒) “พระสกทาคามี” ทำลายกิเลส ๔ ด้วยสกทาคามีมรรค แล้วดำรงอยู่ (๓) “พระอนาคามี” ทำลายกิเลส ๔ ด้วยอนาคามีมรรค แล้วดำรงอยู่ (๔) “พระอรหันต์” ทำลายกิเลส ๘ ด้วยอรหัต มรรค แล้วดำรงอยู่ “พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ๔” อย่างนี้ ชื่อว่า “ภิกษุ” เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว ด้วยประการฉะนี้

จบ ว่าด้วย บุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ และ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ -----

ดังรายละเอียดที่กล่าวเพิ่มเติมจาก (๑) “**อรรถกถาอัญญาตราเถรีคาถา**” และ (๒) “**สัมมจักกัปปวัตตนสูตร**” ดังกล่าวข้างต้นนั้น ซึ่งหมายถึง “**โลกุตตรธรรม ๘**” ได้แก่ **อริยมรรค ๔-อริยผล ๔-และ-นิพพาน ๑** น่าจะเป็นสาระสำคัญทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเกิดกระบวนการที่ถูกต้อง ประกอบด้วยสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ เพื่อที่จะสามารถปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิได้ถูกต้อง ตามแนวทางประพฤติปฏิบัติในหลัก “**มัชฌิมาปฏิปทา**” จนสามารถบรรลุถึง (๑) “**กระแสแห่งอริยมรรคและอริยผล**” และจนรวมถึง (๒) “**กระแสแห่งพระนิพพาน**” ได้จริงในอนาคตตามลำดับขั้นเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จะได้เข้าใจถึงเกณฑ์ที่ชีวิตความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง ไม่เกิดความเข้าใจผิด หรือฟุ้งซ่านสำคัญผิดในธรรมที่กำลังปฏิบัติอยู่ว่าถูกต้องหรือไม่ประการใด ฉะนั้น ความก้าวหน้าในแต่ละขั้นนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องมีความมั่นใจว่าถูกต้องอย่างแน่นอนไม่ผิดพลาดในธรรม ซึ่งจะทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสมีใจ่องแผ้วในพระสัทธรรม และทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย คือ ปราศจากนิวรณ์ทั้งหลาย [นิวรณ์ ๕-อวิชชา-อหังการ-อกุศลธรรมทั้งหลาย] ได้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นกิเลสเครื่องที่ไม่อุปการะแก่สมาธิ นั่นเอง เพราะฉะนั้น จิตที่ทรงสมาธิอยู่ในภูมิแห่งภาวนากรรมฐานนั้น จะต้องสหระคด้วยธรรมทั้งหลายต่อไปนี้

- (๑) “**โอสถ**” คือ แสงสว่าง
- (๒) “**ญาณ**” คือ ความรู้ที่คมชัด
- (๓) “**ปราโมทย์**” คือ ความชื่นบานใจร่าเริงสดใสร
- (๔) “**ปีติ**” คือ ความอิ่มใจปลาบปลื้มเต็มไปทั่ว
- (๕) “**ปีติสัทธา**” คือ ความสงบเย็นกายใจ
- (๖) “**สุข**” คือ ความสุขจำขึ้นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๗) “**เอกัคคตา**” คือ ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทแห่งจิตตสมาธิในอารมณ์เดียว
- (๘) “**อิโมกข์**” คือ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจ่องใสอย่างยิ่ง
- (๙) “**ปีติคหะ**” คือ ความเพียรที่พอดี
- (๑๐) “**อุปฏฐาน**” คือ สติชัดแก่กล้า
- (๑๑) “**อุเบกขา**” คือ ความวางจิตเป็นกลางที่ลงตัวสนิท
- (๑๒) “**นิกัณติ**” คือ ความติดใจพอใจ

ดังนั้น ภาวะจิตที่สหระคด้วยธรรมทั้ง ๑๒ ประการ ดังกล่าวข้างต้นนี้ ประกอบด้วย “**สมถผละ**” และ “**วิปัสสนาผละ**” ซึ่งจะทำหน้าที่สนับสนุนในการตรัสรู้ธรรมทั้งหลาย [สัมโพธิะ] นอกจากนี้ ในขั้นปฏิบัติธรรมต่อไป เพื่อให้ลุล่วงถึง “**ภาวะแห่งความตรัสรู้**” [สัมโพธิะ-หรือ เพื่อจะให้บรรลุถึงภาวะ ที่เรียกว่า “**อภิสมุพพุธา**” **ตรัสรู้แล้ว คือ ทางตลอดแล้ว**] และควรทำความเข้าใจในคำศัพท์ที่เป็นธรรมคู่กัน (พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 508-511 FILE 76) ได้แก่

- (๑) มุฏฐัจจะ-อสัมปชัญญะ
- (๒) สติ-สัมปชัญญะ
- (๓) ปฏิสังขานพะละ-ภาวนาพะละ
- (๔) สมณะ-วิปัสสนา
- (๕) สมณนิมิต-ปัสคาหนิมิต
- (๖) ปัสคาหะ-อวิกเขปะ
- (๗) สีลวิบัติ-ทิกฺขุวิบัติ
- (๘) สีลสัมปทา-ทิกฺขุสัมปทา
- (๙) สีลวิสุทฺธิ-ทิกฺขุวิสุทฺธิ
- (๑๐) ความหมจดแห่งทิกฺขุ-ความเพียรแห่งบุคคลผู้มีทิกฺขุอันหมจด

[๘๖๔] “มุฏฐัจจะ” เป็นไฉน

ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึก ไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ ความไม่ทรงจำ ความเลือนลอย ความหลงลืม อันใด นี้เรียกว่า “มุฏฐัจจะ” ฉะนั้น คำว่า “มุฏฐัจจ” คือ การอยู่อย่างขาดสติ สมดังที่กล่าวไว้ว่า บรรดาธรรมเหล่านั้น “มุฏฐัจจะ” คืออะไร คือ ไม่มีสติ ระลึกตามไปไม่ได้ ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้ นึกไม่ออก จำไม่ได้ ฟันเพื่อน หลงลืม นี้เรียกว่า “มุฏฐัจจะ”

“อสัมปชัญญะ” เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถึงเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทราบปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะ อันใด นี้เรียกว่า “อสัมปชัญญะ” คำว่า “อสมฺปชญญ” ได้แก่ “อวิชชา” นั่นเอง ที่ท่านกล่าวไว้ อย่างนี้ว่า บรรดาธรรมเหล่านั้น “อสัมปชัญญะ” คือ อะไร คือ ความไม่รู้ ไม่เห็น เป็นต้น ขัดข้องเพราะอวิชชา ความหลง อกุศลมูล

[๘๖๕] “สติ” เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่ลืม สติ สตินทรีย์ สติพะละ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า “สติ” คำว่า “สติพล” ก็คือ สตินั่นเอง โดยที่ไม่หวนไหวไปเพราะความไม่มีสติ คำว่า “สมาธิพล” ก็คือ สมานั่นเอง โดยที่ไม่หวนไหวไปเพราะความฟุ้งซ่าน คำว่า “สมณะ” คือ สมานิ และ คำว่า “วิปัสสนา” คือ ปัญญา

“สัมปชัญญะ” เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก **ปัญญา** ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนสัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฐิ อันใด นี้เรียกว่า “**สัมปชัญญะ**” ฉะนั้น “**สัมปชัญญะ**” คือ **ญาณ** [ความรู้]

[๘๖๖] “ปฏิสังขานพละ” [กำลังคือการพิจารณา] เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก **ปัญญา** ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนสัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฐิ อันใด นี้เรียกว่า “**กำลังคือการพิจารณา**” [ปฏิสังขานพละ]

“ภาวนาพละ” [กำลังคือภาวนา] เป็นไฉน

การเสพ การเจริญ การทำให้มาก ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย อันใด นี้เรียกว่า “**กำลังคือภาวนา**” โภชนงค์แม่ทั้ง ๗ ได้แก่ (๑) “**สติ**” ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง (๒) “**ฉัมมวิจยะ**” ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม (๓) “**วิริยะ**” ความเพียร (๔) “**ปีติ**” ความอิ่มใจ (๕) “**ปีติสัทธา**” ความผ่อนคลาย สงบเย็นกายใจ (๖) “**สมาธิ**” ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ (๗) “**อุเบกขา**” ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง จัดเป็น “**กำลังคือภาวนา**” [ภาวนาพละ]

[๘๖๗] “สมถะ” เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า “**สมถะ**” ฉะนั้น คำว่า “**สมถะ**” คือ **สมาธิ** และ คำว่า “**วิปัสสนา**” คือ **ปัญญา** ฉะนั้น “**สมถะ**” นั่นเอง ชื่อว่า “**สมถนิมิต**” ด้วยอำนาจนิมิตแห่งสมถะ ที่ถือเอาอาการนั้นแล้ว ฟังให้เป็นไปอีก แม้ใน “**ปัสสณนิมิต**” [นิมิตที่เกิดเพราะความเพียร] ก็นัยนี้เช่นกัน

“วิปัสสนา” เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนสัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า “วิปัสสนา”

[๘๖๘] “สมถนิมิต” เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า “สมถนิมิต”

“ปัคคาหนิมิต” เป็นไฉน

การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประดับประคองธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่า “ปัคคาหนิมิต”

[๘๖๙] “ปัคคาหะ” เป็นไฉน

การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประดับประคองธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่า “ปัคคาหะ”

“อวิกเขปะ” เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบสมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า “อวิกเขปะ”

[๘๗๐] “ศีลวิบัติ” เป็นไฉน

ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา อันใด นี้เรียกว่า “ศีลวิบัติ” ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมด จัดเป็น “ศีลวิบัติ” ฉะนั้น คำว่า “ศีลวิปตติ” หมายถึง ความไม่สำรวม อันเป็นตัวละครทำศีลให้พินาศ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า “บรรดากรรมเหล่านั้น “ศีลวิบัติ” คืออะไร คือ ความล่วงละเมิดทางกาย เป็นต้น ความเป็นผู้ทุศีล ทุกอย่าง ชื่อว่า “ศีลวิบัติ” คำว่า “ทิฏฐิวิปตติ” หมายถึง มิจฉาทิฏฐิ อันเป็นตัวละครทำสัมมาทิฏฐิให้พินาศ ที่มาแล้วอย่างนี้ว่า บรรดากรรมเหล่านั้น “ทิฏฐิวิปตติ” คือ อะไร คือ ความเห็นที่ว่าเป็นให้ท่านไม่มีผล บุญไม่มีผล เป็นต้น

“**ทฤษฎีวิบัติ**” เป็นไฉน

ความเห็นว่าเป็น (๑) ทานที่ให้แล้วไม่มีผล (๒) การบูชาไม่มีผล (๓) การบวงสรวงไม่มีผล (๔) ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี (๕) โลกนี้ไม่มี (๖) โลกอื่นไม่มี (๗) มารดาไม่มี (๘) บิดาไม่มี (๙) สัตว์ที่จู้ติและอุบัติไม่มี (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ดังนี้ ทฤษฎีความเห็นไปข้างทฤษฎี ป่าช้าคือทฤษฎีกันดารคือทฤษฎี ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทฤษฎี ความผันแปรแห่งทฤษฎี สัจยโงชนคือทฤษฎี ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า “**ทฤษฎีวิบัติ**” มิฉะทฤษฎีแม่ทั้งหมด จัดเป็น “**ทฤษฎีวิบัติ**”

[๘๗๑] “**ศีลสัมปทา**” เป็นไฉน

ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา ศีลสังวร แม่ทั้งหมด จัดเป็น “**ศีลสัมปทา**” ฉะนั้น

คำว่า “**ศีลสัมปทา**” ความว่า *โสรัจจะ* [*โสรัจจะ*] คือ ความเสงี่ยม อชยาศัยงาม รักความประณีตหมดจด เรียบร้อยงดงาม มักคู่กับ “**ขันติ**” คือ ความอดทน อดได้ทนได้เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ เรียกว่า “*ธรรมทำให้งาม ๒*”] นั่นเอง ที่กล่าวไว้ข้างต้นอย่างนี้ว่า บรรดาธรรมเหล่านั้น “**ศีลสัมปทา**” คืออะไร คือ ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ดังนี้ เรียกชื่อว่า “**ศีลสัมปทา**” เพราะยังศีลให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ แต่คำที่กล่าวในที่นี้ว่า “**ศีลสังวร ทั้งหมด**” ชื่อว่า **ศีลสัมปทา**” นี้ กล่าวไว้ เพื่อจะรวมเอาความไม่ล่วงละเมิดทางใจเข้ามาด้วยให้ครบถ้วน และ คำว่า “**ทฤษฎีสัมปทา**” หมายถึง “**ญาณอันเป็นเครื่องทำทิวให้บริบูรณ์**” ที่มาแล้วอย่างนี้ว่า บรรดาธรรมเหล่านั้น “**ทฤษฎีสัมปทา**” คืออะไร คือความรู้ความเข้าใจเช่นนี้ว่า ให้ทานมีผล บูชามีผล เป็นต้น ซึ่งท่านผู้รู้ทั้งหลายทำความข้อนี้ให้แจ้งแล้ว จึงประกาศไว้

“**ทฤษฎีสัมปทา**” เป็นไฉน

ความเห็นว่าเป็น (๑) ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผล (๒) การบูชาย่อมมีผล (๓) การบวงสรวงย่อมมีผล (๔) ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ (๕) โลกนี้มีอยู่ (๖) โลกอื่นมีอยู่ (๗) มารดามีอยู่ (๘) บิดามีอยู่ (๙) สัตว์ที่จู้ติและอุบัติมีอยู่ (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีอยู่ในโลก (๑๑) สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้ง ซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้มีอยู่ในโลก ดังนี้ **ปัญญา** กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก **ปัญญา** ปัญญาทริย **ปัญญา** พละ **ปัญญา** เหมือนศัสตรา **ปัญญา** เหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา **ปัญญา** เหมือนประทีป **ปัญญา** เหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทฤษฎีมีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า “**ทฤษฎีสัมปทา**” สัมมาทฤษฎีแม่ทั้งหมด จัดเป็น “**ทฤษฎีสัมปทา**”

[๘๗๒] “ศีลวิสุทธิ” เป็นไฉน

ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า “**ศีลวิสุทธิ**” สีสวรรแม่ทั้งหมด จัดเป็น “**ศีลวิสุทธิ**”

“ทวิสุทธิวิสุทธิ” เป็นไฉน

ญาณเป็นเครื่องรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน [กัมมัฏสสกตาญาณ] ญาณอันสมควรแก่การหยั่งรู้ร้อยสัจ [สัจจานุโลมิกญาณ] ญาณของท่านผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค [มัคคญาณ] ญาณของท่านผู้พร้อมเพรียงด้วยผล [ผลญาณ]

[๘๗๓] บทว่า “**ความหมดจดแห่งทวิสุทธิ**” นั้น มีนิตเสวว่า: **ปัญญา** กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก **ปัญญา** ปัญญาในทริย ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทวิสุทธิ

บทว่า “**ความเพียรแห่งบุคคลผู้มีทวิสุทธิอันหมดจด**” นั้น มีนิตเสวว่า: การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดอหย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประดับประคองธุระ วิริยะ วิริยในทริย วิริยพละ สัมมาวายามะ

ในคำว่า “**สังเวโค จ สังเวชนียะสุ ฐานะสุ**” นี้ ที่ชื่อว่า “**สังเวคะ**” ได้แก่ “**ญาณทัสนะ-ญาณทัสสนะ**” โดยความเห็นความเกิดเป็นต้น โดยเป็นภย อย่างนี้ว่า (๑) **ชาติภย**-ความเกิดเป็นภย (๒) **ชราภย**-ความแก่เป็นภย (๓) **พยาธิภย**-ความเจ็บเป็นภย (๔) **มรณภย**-ความตายเป็นภย คำว่า “**สังเวชนียะ ฐานะ**” หมายถึง “**ชาติ-ชรา-พยาธิ-และ-มรณะ**” ทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ ท่านเรียกว่า “**ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสลัดใจ**” เพราะเป็นเหตุให้เกิดความสังเวชอย่างนี้ว่า “**เกิดเป็นทุกข์-แก่เป็นทุกข์-เจ็บเป็นทุกข์-ตายเป็นทุกข์**” คำว่า “**สังเวคสุต จ โยนิโสปธาน**” คือ **ความเพียรโดยแยบคาย** ของท่านผู้ที่เกิดความสังเวชอย่างนี้ คำนี้เป็นชื่อของความเพียรที่มาแล้วอย่างนี้ว่า “**ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดขึ้น**” [สัมมัปปธาน ๔-ปธาน ๔]

คำว่า “**อสนนุญจिता จ กุสเลสุ ฆมเมสุ**” ได้แก่ ความปรารถนาที่จะให้ยิ่งๆ ขึ้นไปของท่านผู้ยังไม่พอใจด้วย การอบรมกุศลธรรม ที่จริง บุคคลผู้พร้อมด้วย “**อสนนุญจिता**” นั้น (๑) บำเพ็ญศีลแล้ว ย่อมยังฉานให้ เกิดขึ้น (๒) ได้ฉานแล้ว ย่อมเริ่มวิปัสสนา (๓) เริ่มวิปัสสนาแล้ว ยังไม่บรรลุพระอรหัตต์ ย่อมไม่ย่อหย่อนเสีย ในระหว่าง และ คำว่า “**อปุปฺภวานิตา ข ปธานุสมี**” หมายความว่า อาการที่ยังไม่บรรลุพระอรหัตต์ แล้วไม่ ท้อถอย ในความเพียรที่ริเริ่มขึ้นด้วยอำนาจ “**ชาคริยานุโยค**” ที่ทำวันคืนหนึ่งให้เป็น ๖ ส่วน ที่ท่านกล่าวไว้ อย่างนี้ “(๑) การทำโดยตั้งใจ การทำติดต่อกัน (๒) การทำไม่หยุด การประพฤติกุศลไม่ย่อหย่อน (๓) ไม่ทอดทิ้ง ความพอใจ การไม่ทอดธุระ (๔) การเสพคุณ (๕) การทำให้มีขึ้น (๖) การทำให้มาก ในการเจริญกุศลธรรม ทั้งหลาย”

คำว่า “**วิชชา**” ได้แก่ วิชชา ๓ คำว่า “**วิมุตติ**” ได้แก่ วิมุตติ ๒ คือ (๑) อริยมุตติแห่งจิต และ (๒) นิพพาน และ ในที่นี้ “**สมาบัติ ๘**” ชื่อว่า “**อริยมุตติ**” เพราะพ้นแล้วเป็นอันดีจากกิเลสทั้งหลายมีนิรวรณ เป็นต้น “**นิพพาน**” พึงทราบว่าเป็นชื่อว่า “**วิมุตติ**” เพราะพ้นแล้วจากสังขตธรรมทั้งปวง

คำว่า “**ขย ญาณ**” ได้แก่ ญาณในอริยมรรค อันทำให้กิเลสสิ้นไป คำว่า “**อนุปป เท ญาณ**” ได้แก่ ญาณในอริ ยผล อันเป็นผลที่ยังไม่เกิดโดยปฏิสนธิ หรือที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความไม่เกิดขึ้นแห่งกิเลสที่มรรคนั้นๆ มาได้แล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า คำว่า “**ขย ญาณ**” คือ ญาณของผู้พร้อมด้วยมรรค คำว่า “**อนุปป เท ญาณ**” คือ ญาณของผู้พร้อมด้วยผล

[คำว่า “**อิเม โข อาวุโส**” เป็นต้น พึงประกอบความ ตามนัยที่กล่าวแล้วในหมวดหนึ่งนั้นแล พระเถระแสดง สามัคคีรส ด้วยอำนาจธรรมหมวดของ รวม ๓๕ กุ ด้วยประการดังนี้แล นั่นคือ ผู้ปฏิบัติธรรมควรศึกษา เพิ่มเติมธรรมทั้งหมด ๓๕ กุ ดังนี้]

จบ นิยามแห่งธรรมคู่ที่สำคัญ -----

เพราะฉะนั้น “**จิตที่ทรงสมาธิในจตุตถฉาน**” นั้น เป็นจิตที่ปราศจากนิรวรณ [นิรวรณ = กามฉันทะ-พยาบาท- ถีนมิทธะ-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง] อันเป็นอาการลักษณะของจิต [กอง เจตสิกแห่งจิต] ที่อยู่ในขั้น “**อนาคามีมรรค**” และ “**อนาคามีผล**” ที่จะก้าวสู่ขั้น “**พระอรหัตต์**” ต่อไป ซึ่ง รวมทั้งจิตอันเป็นบาทฐานตั้งแต่ขั้น “**โสดาบัน-สกทาคามี**” ขึ้นมา [กลับไปพิจารณาบททวนอริยมรรคและ อริยผลอีกครั้งหนึ่ง ถึงขั้นตอนการกำจัดกิเลสทั้งหลาย] เมื่อก้าวถึง คำว่า “**อริยบุคคล**” [พระอรหัตต์] จึง หมายถึง “**จิตที่ทรงสมาธิในจตุตถฉาน**” ที่สหระคด้วย “**ธรรม ๑๒**” และ “**ธรรมคู่ ๑๐**” ข้างต้นนั้น [พิจารณา ทบทวนหลายๆ รอบ เพื่อประยุกต์ใช้ในการมณสิการกรรมฐาน นั่นคือ การปรับสภาพของภาวะจิตอยู่ใน อาการลักษณะจิตเช่นนั้น] ฉะนั้น เพื่อให้ภาพรวมที่ชัดเจน ให้พิจารณารายละเอียดต่อไป

ไตรสิกขา [วิสุทธิ ๗]		
ศีล-อธิศีลสิกขา	สมาธิ-อธิจิตตสิกขา	ปัญญา-อธิปัญญาสิกขา
ธรรมคู่ ๑๐		
ศีลวิบัติ-[ทฤษฎีวิบัติ]	มกุฏสังขะ-อสังปชัญญะ	[ศีลวิบัติ]-ทฤษฎีวิบัติ
ศีลสัมปทา-[ทฤษฎีสัมปทา]	สติ-สัมปชัญญะ	[ศีลสัมปทา]-ทฤษฎีสัมปทา
ศีลวิสุทธิ-[ทฤษฎีวิสุทธิ]	ปฏิสังขานผละ-ภาวนาผละ	[ศีลวิสุทธิ]-ทฤษฎีวิสุทธิ
	สมณะ-[วิปัสสนา]	[สมณะ]-วิปัสสนา
	สมณนิมิต-ปัสคาหนิมิต	ความหมจดแห่งทฤษฎี
	ปัสคาหะ-อวิกเขปะ	ความเพียรแห่งบุคคลผู้มีทฤษฎีอันหมจด
ไตรสิกขา [วิสุทธิ ๗]		
ศีล-อธิศีลสิกขา	สมาธิ-อธิจิตตสิกขา	ปัญญา-อธิปัญญาสิกขา
ธรรม ๑๒ [ธรรมสมาธิ ๕-วิปัสสนูปกิเลส ๑๐]		
	ปราโมทย์-ความชื่นบานใจ	โอภาส-แสงสว่าง
	ปีติ-ความปลื้มใจไปทั้งตัว	ญาณ-ความรู้ที่คมชัด [วิชา ๓-ญาณ ๑๖]
	ปีสัทธิ-ความสงบกายใจ	
	สุข-ความสุขประณีตอย่างยิ่ง	
	เอกัคคตา-จิตตสมาธิ	
	อธิโมกษ์-ศรัทธาแรงกล้า	
	ปัสคาหะ-ความเพียรที่พอดี	
	อุปปัฏฐาน-สติซัดแก้กล้า	
	อุเบกขา-จิตเป็นกลาง	
	นิกันติ-ความตั้งใจพอใจ	

ดังนั้น บุคคลที่จะสามารถเจริญภาวนากรรมฐานได้อย่างเต็มกำลังนั้น คือ “พุทธบริษัท ๔” [ภิกษุ-ภิกษุณี-อุบาสก-อุบาสิกา] ถ้าจะเป็นปุถุชนทั่วไปนั้น คงมีโอกาสทำได้ยากมาก เพราะต้องหากินด้วย “มิจฉาทิฏฐิ” หรือประกอบกิจการด้วย “กายทุจริต ๓-วจีทุจริต ๔-มโนทุจริต ๓” [อกุศลกรรมบถ ๑๐] เป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น ผู้บวชเป็นสมณเพศนั้น จึงเป็นผู้มีโอกาสดูสูงสุดในชีวิต ที่จะได้ประพาศิพรหมจรรย์อย่างแท้จริง หรือประพาศิปฏิบัติตามพระธรรมวินัยคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างเต็มกำลัง ไม่ต้องมาพะวงถึงวิถีชีวิตแบบชาวบ้านหรือปุถุชนทั่วไป ที่กล่าวเช่นนี้ หมายถึงถึง บุคคลที่ปรารถนาอย่างแรงกล้า เพื่อจะให้ถึงพระนิพพาน ถ้าไม่คิดที่จะคว่ำถึงพระนิพพาน ก็ไม่รู้จะมาบวชหาวิมานอะไรในวัดหรือที่พัก

สงฆ์ [สำนักปฏิบัติธรรม] ก็มีแต่จะสร้างอกุศลวิบากจิตหรืออกุศลกรรมให้เกิดขึ้นกับตน คือ เริ่มตั้งแต่การ
ทูลสดจนถึงต้องอาบัติปาราชิก [อลัชชี-เดียรฉัตร] เข้าไปสร้างให้พระศาสนาว่าหมองเพราะกรรมของตนอันไม่
ควรทำ บางคนแค่ศีล ๕ ข้อ หรือ ศีล ๑๐ ข้อ ยังไปไม่รอด อย่าไปว่าถึงศีล ๒๒๗ ข้อ เลย เข้าทำนองว่า วิชชา
ก็ไม่เกิด จรณะก็ไม่ทำ เป็นผู้ไม่ถึงพร้อมด้วย “**วิชาจรณสัมปັນโน**” จะแสดงอะไรออกมาก็ไม่งดงาม สม
ที่ว่าเป็น “**บุคคลผู้มีคุณสมบัติเป็นพระพุทธเจ้า**” [พุทธะ] ฉะนั้น ผู้ถือศีลหรือทรงศีลปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิได้
ได้ถึง “**จตุตถฌาน**” เรียกว่า “**สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ**” ย่อมเป็นผู้สามารถเจริญต่อในวิปัสสนา
กัมมฐาน ได้อย่างก้าวหน้า เพราะพื้นฐานจิตดี เป็นผู้ไม่เสียดายโลกนี้แล้ว แต่ส่วนผู้ทูลหรือคนคิดชั่วปฏิบัติ
ธรรมนั่งสมาธิได้ไม่ถึง “**จตุตถฌาน**” เรียกว่า “**มิชฉาวายามะ-มิชฉาสติ-มิชฉาสมาธิ**” ย่อมเป็นบุคคลที่
อยากจะหลุดพ้นจากวิภวหรือสังสารจักรยามาก เพราะมีกิเลสที่แรงกล้ามาก [ราคะ-โทสะ-โมหะ] และ
ย่อมมีแนวโน้มจะมุ่งไปฝ่ายธรรมต่ำ คือ ดิรัจฉานวิชา ไซยาศาสตร์ หมอเวทมนต์คาถา จนถึงหมอผี หมอคู
หมอรักษาโรค หมอนวดเหยียบเส้นดึงเส้น เป็นต้น ข้อประเด็นที่คิดจะมาหลุดพ้นให้เหนือโลกนั้น จึงเป็น
เรื่องที่แสนยาก กับบุคคลที่พัฒนาตนมาจากภาวะที่ผิด [มิชฉัตตะ ๑๐] คือ “**จะทำ-จะพูด-จะคิด**” มันก็มักจะ
ในทางอกุศลได้ง่ายกว่าทางกุศล และประการสำคัญ พวกนี้ไม่ค่อยเชื่อหรือศรัทธาในเรื่อง “**กฎแห่งกรรม**”
[กัมมผลสัทธา-กัมมัสสกตาสัทธา] ว่าการทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว จึงมีใจเพเลิดเพลินในการทำชั่วอย่าง
ไม่มีสติสัมปชัญญะ หรือตั้งใจให้รู้เท่าไม่ถึงการณ์ คนมีจิตทำชั่วไว้ครอง อาจพิจารณาเห็นมีความมั่งมีมาก
แต่กินข้าวไม่ไหลเลื่อน คำข้าวมันติดคอ มีคติ ๒ ในนรกกับอบสุรกาย ซึ่งแตกต่างจากคน “**ทำดี-พูดดี-คิดดี**”
จะก้าวจะเดินไปทางไหน ก็ไม่ประกอบด้วยความเดือดร้อนเป็นทุกข์ คือ สุขกายสบายใจ เหมาะที่ผู้ประกอบ
กรรมดี ที่จะเจริญก้าวหน้าในพระธรรมวินัยนี้ มีแต่ใจใฝ่ในกุศลธรรมตามแนวคำสอนของพระสัมมาสัม
พุทธเจ้า ที่ไม่รู้จักเบื่อหน่าย เจริญภาวนากรรมฐานปฏิบัติธรรมไม่ขาดมีนิตยกาลไม่เสื่อมถอย ที่สำหรับไม่
พึงปรารถนาคบพวกคนชั่วๆ ทำชั่วๆ พูดชั่วๆ คิดชั่วๆ มาเป็นมิตรผู้จองผลาญให้ถึงฉิบหายทุกเวลา

สำหรับด่านแรกในการปฏิบัติธรรมนั้น คือ การประพฤติตามหลักกรรม “**ไตรสิกขา**” [ศีล-สมาธิ-ปัญญา]
อันมีข้อประพฤติปฏิบัติด้วย “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” [ให้พิจารณาถึงการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ด้วย] เมื่อ
ศีลบริสุทธิดีพร้อมแล้วด้วยอินทริยสังวร ก็ให้ก้าวสู่จิตที่ปบริสุทธิปราศจากนิวรณ์ด้วยการเจริญฌาน แล้ว
พัฒนาปัญญาให้บริสุทธิจนบรรลุถึง “**โลกุตตรธรรม ๘**” ได้แก่ **อริยมรรค ๔-อริยผล ๔-นิพพาน ๑** โดย
ปฏิบัติตามลำดับโดย “**ญาณ ๑๖**” [วิปัสสนาพละ] ควบคู่ไปพร้อมกับ “**ฌาน ๔**” [สมถพละ] หรือในอีกกรณี
หนึ่ง ให้ถ้อยมนสิการกรรมฐาน [กรรมฐาน ๔๐: **กสิณ ๑๐-อสุภะ ๑๐-อนุสติ ๑๐-อัปปมัญญา ๔-อาหาร
ปฏิกุศลสังขยา ๑-จตุราศรวาสุฐาน ๑-อรุป ๔**] อยู่เป็นนิตย์ ด้วย “**อนุปัสสนา ๓**” [อนิจจานุปัสสนา-ทุกขา
อนุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา] หรือ “**อนุปัสสนา ๗**” [อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา-
นิพพิทานุปัสสนา-วิราคานุปัสสนา-นิโรธานุปัสสนา-ปฏินิสัคคานุปัสสนา] เพื่อให้เกิดปัญญาที่
หลากหลาย ได้แก่ (๑) “**ชวนปัญญา**” คือ ปัญญาเร็ว-ด้วยการเจริญอนิจจานุปัสสนา (๒) “**นิพเพธิกปัญญา**”
คือ ปัญญาทำลายกิเลส-ด้วยการเจริญทุกขานุปัสสนา (๓) “**มหาปัญญา**” คือ ปัญญามาก-ด้วยการเจริญ

อนัตตานุปัตตนา (๔) “**ติกขปัญญา**” คือ ปัญญาคมกล้า–ด้วยการเจริญนิพพิทานุปัตตนา (๕) “**วิบูลปัญญา**” คือ ปัญญากว้างขวาง–ด้วยการเจริญวิราคานุปัตตนา (๖) “**กัมภีรปัญญา**” คือ ปัญญาลึกซึ้ง = ปัญญาถึงความหยั่งลงในความลึกซึ้ง–ด้วยการเจริญนิโรธานุปัตตนา (๗) “**อัสถามันตปัญญา**” คือ ปัญญาไม่ใกล้ แล้วพัฒนาไปสู่–ด้วยการเจริญปฏิสนิสาตคานุปัตตนา (๘) “**ปฏิสัมภิตา ๔**” คือ ปัญญาแตกฉาน–ด้วยการเจริญปัญญาทั้ง ๗ ให้ถึงพร้อม (๙) “**ปุลลปัญญา**” คือ ปัญญาแน่นอนหา–ด้วยการเจริญปฏิสัมภิตา ๔ (๑๐) “**หาสปัญญา**” คือ ปัญญาร่าเรง–ด้วยการเจริญปุลลปัญญาให้ถึงพร้อม

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่จะเห็นทางไปสู่นิพพานได้นั้น จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องมี “**ปัญญาสามัญ-ปัญญาแห่งโลกียะ**” จนก้าวถึงพร้อมด้วย “**อธิปัญญา-ปัญญาอันยิ่งแห่งโลกุตตระ**” การเกิดปัญญาปฏิสัมภิตาด้วย “**สัมมาทิฐิ**” จึงเป็นเรื่องสำคัญในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญญาที่เห็นความตั้งมั่นแห่งธรรมที่มั่นคง “**ธรรมฐิติ**” หรือสามารถเข้าถึง “**ชัมมัทธิฐาน**” คือ ปัญญารู้เห็นเหตุหรือปัจจัยธรรมในหลัก “**ปัจจัยการ-ปัจจัยปริศนญาณ**” [อิทัปปัจจัยตา-ปฏิจัสสมุปบาท-ตถตา] นั่นคือ การเกิดปัญญาเห็นความจริงตามเป็นจริง [ยถา ปชาน] แห่ง “**ธรรมจักร**” คือ อาณาจักรแห่งธรรมทั้งปวง [อกุศลธรรม-กุศลธรรม-อภัยกตธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาจรธรรม-โลกุตระธรรม] เพราะฉะนั้น (๑) ความรู้แห่งผลหรือความหมายที่จะเกิดขึ้นเพียงแค่อ่างเดียนั้น [อัตถปฏิสัมภิตา] ยังไม่เพียงพอ (๒) ต้องรู้ถึงวิธีใช้แนวทางให้เข้าถึงธรรมแห่งนั้นด้วย [ชัมมปฏิสัมภิตา] (๓) มีสามารถในการขบด้วยทฤษฎีที่สามารถสื่อสารนัยหรืออรรถะได้อย่างคล่องปากด้วยภาษาที่โลกสมมติ [นิรุตติปฏิสัมภิตา] และ (๔) ยังต้องมีแววส่องถึงไหวพริบปฏิภาณที่สพรคด้วยความคิดริเริ่ม ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดประยุกต์ตัดแปลง [ปฏิภาณปฏิสัมภิตา] ภาวะดังกล่าวนี้ คือ ภูมิปัญญาแห่งพระอรหันต์ผู้บรรลุถึง “**จตุปฏิสัมภิตาญาณ**” [ปฏิสัมภิตาที่ปัตตตะ (ข้อ ๕ ในอรหันต์ ๕) คือ ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔] คุณบทแห่งอริยบุคคลดังกล่าวนี้ เป็นดัชนีบ่งบอกถึง “**สัจภาวะแห่งอริยสาวกของพระตถาคต**” อย่างแท้จริงในขั้นเริ่มต้น ที่เหนือจาก “**โสดาบัน-สกทาคามี-อนาคามี**” ไม่ใช่ของปลอมหรือของเลียนแบบทั้งสิ้น ถ้าตั้งใจอธิษฐานทำจริงแล้ว จะใช้เวลาานแค่ไหน จะแลกด้วยชีวิตก็ต้องทำ [ถือเอาไปเร่งญาณสมาธิกับข้างปากก็แล้วกัน ไม่ใช่กิจของสงฆ์ มั่นกระที่บชีแตกมาหลายรูปแล้ว เพราะไม่ได้ใช้ปัญญาไม่พิจารณาธรรมถึงด้วย “**อนาคตังสญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้ หรือพูดง่าย ๆ ไม่รู้จริงในเหตุและผลแห่งกาลทั้ง ๓ ได้แก่ **อดีตังสญาณ-อนาคตังสญาณ-ปัจจุปปันนังสญาณ** เพราะอวิชชากินหัวกระบาลอย่างหนัก ไม่มีสติสัมปชัญญะ นั่นเอง แต่ถ้ามองว่าเป็นเรื่อง “**กฎแห่งกรรม-กัมมัตสตกตา**” แต่ลืมใช้สติสัมปชัญญะ เลยมีความคิดคำริโดยวิปริตไปแทนที่จะเกิด “**สติสัมปชัญญะ**” คือ **ความระลึกได้-ความรู้ตัว-ความรู้ตัวทั่วพร้อม-ความรู้ชัด-ความรู้ทั่วชัด-ความตระหนัก** ในธรรม ๔ ประการ ได้แก่ **สาดอกสัมปชัญญะ-สัปายสัมปชัญญะ-โคจรสัมปชัญญะ-อัสสมโหมสัมปชัญญะ**] อนึ่ง อย่าลืมนึกว่า “**สมาธิและปัญญาทำให้บุคคลนั้น หลุดพ้นจากกรรมหรือตัดกรรมทั้งในอดีตและปัจจุบันที่จะเป็นวิบากถึงตน**” [อโหสิกรรม] อย่างเช่น มีปัญญาในการเจริญอัปปมัญญาธรรมเพื่อให้จิตเป็นมหากุศลวิบากจิตในรูปาวจรภูมิและอรูปาจรภูมิ หรือก้าวสู่โลกุตระภูมิตามปรีชาสามารถ

ดังนั้น ปัญญาเห็นธรรมใน “อาณาจักรธรรมแห่งสัมมจักกัปปวัตตนสูตร” นั้น เป็นปัญญาขั้นแรกในการปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิในพระพุทธศาสนา ที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตเป็นสมาธิแห่งฉานจิต ที่สามารถดับความรู้จริงได้จริง [อวิชชา] นั่นคือ จิตของบุคคลนั้น [สมาธิ-ปัญญา] ย่อมสัมปยุตต์ด้วย (๑) **อริยสัจ ๔-กิจในอริยสัจ ๔** (๒) **กาลทั้ง ๓-ญาณ ๓** และ (๓) **อทิปปัจจยตา-ปฏิจกสมุปบาท ๑๒** ถ้าไม่รู้จักหรือความไม่รู้จักในธรรม ๓ อย่างนี้ เรียกว่า “อวิชชา ๔” [ไม่รู้ในอริยสัจ ๔] หรือ “อวิชชา ๘” ดังนี้

[อริยสัจ ๔] = ทุกขญาณ-สมุทขญาณ-นิโรธญาณ-มัคคญาณ [ปัญญากำหนดรู้] หรือ ทุกขญาณ-ทุกขสมุทขญาณ-ทุกขนิโรธญาณ-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ [ปัญญาเห็นธรรม]

- (๑) ไม่รู้ในทุกข์
- (๒) ไม่รู้ในทุกขสมุทัย
- (๓) ไม่รู้ในทุกขนิโรธ
- (๔) ไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[กาลทั้ง ๓-อัทธา ๓-ญาณ ๓] = อดีตังสญาณ-อนาคตังสญาณ-ปัจจุปบันนังสญาณ

- (๕) ไม่รู้ในส่วนอดีต
- (๖) ไม่รู้ในส่วนอนาคต
- (๗) ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต-ส่วนปัจจุบัน

[ปฏิจกสมุปบาท ๑๒] = สัมมัญญัติญาณ-กัณฑาวิตรณญาณ-ปัจจยปริคคหญาณ

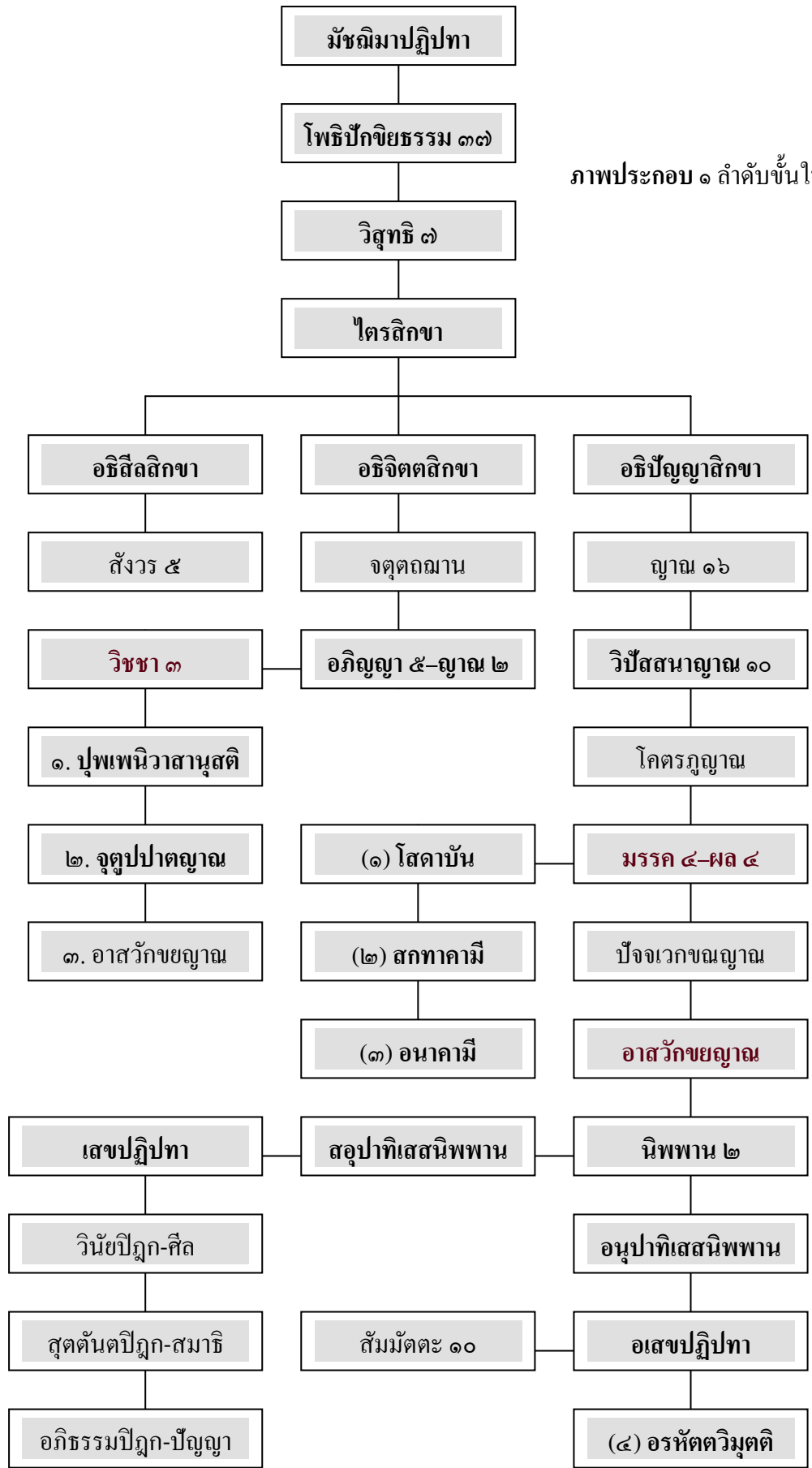
- (๘) ไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นตามหลักอทิปปัจจยตา

ข้อถึงสังเกต: คือ “ฉาน-Absorptions” [จตุตถฉาน ทำให้เกิด **อภิปัญญา ๕-วิชา ๓**] กับ “ญาณ-Insights” [วิปัสสนาญาณ ๑๐-ฐานคามินีปฏิปทาญาณ] ทำให้ดับ “อวิชชา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ฉานสมาธิแล้ว ที่ใช้เป็นบาทฐานในวิปัสสนา [ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ] นั้น เมื่อเจริญญาณในวิปัสสนาด้วย “นามรูปปริจเจตญาณ-ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ” (ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖ และ ข้อ ๑ ในวิชา ๓) กับ “ปัจจยปริคคหญาณ [สัมมัญญัติญาณ]-จุตูปปตญาณ [ทิพพจักขุญาณ]” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖ และ ข้อ ๒ ในวิชา ๓) ในอันดับต่อไป ย่อมสามารถเกิดปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ หรือญาณพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์ นั่นคือ ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ เป็น “สัมมสนญาณ” (ข้อ ๓ ในญาณ ๑๖ และ ข้อ ๑ ในวิปัสสนาญาณ ๑๐ อันเป็นแนวทางหนีให้พ้นจากสังขารหรือสังขตธรรมเพื่อให้เข้ามรรค เรียกว่า “ฐานคามินีปฏิปทา” ได้แก่ สัมมสนญาณ-อุทัพพญาณ-ภังคญาณ-ภยญาณ-อาทีนวญาณ-นิพพิทาญาณ-มูญจิกัมมตญาณ-ปฏิสังขารญาณ-สังขารุเปกขาญาณ-อนุลอมญาณ) เมื่อทวนขั้น ๕ ได้แล้ว จึงจะก้าวข้ามจากปุถุชนถึงอริยบุคคลโดย “โคตรภูญาณ” ไปสู่ “มัคคญาณ-ผลญาณ-ปัจจเวกขณญาณ” แล้วถึงความตรัสรู้ด้วย “อัสวัภยญาณ” [สัมโพธิญาณ] จึงสามารถบรรลุเข้าถึง “สัจภาวะแห่งพระนิพพาน” ได้ นั่นเอง

ดังนั้น การเข้าใจอย่างถูกต้องในเส้นทางแห่งอริยมรรคนั้น เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ไม่ใช่ตะบันหน้าเรื่อยไปไม่รู้ยั้งด้วย “สติสัมปชัญญะ-สติปัญญา” [ปฏิสัมภิกา ๔ ได้แก่ *อรรถปฏิสัมภิกา-ปริชาแจ้งในความหมาย ๑ ชัมมปฏิสัมภิกา-ปริชาแจ้งในหลักธรรม ๑ นิรุตติปฏิสัมภิกา-ปริชาแจ้งในภาษา ๑ ปฏิภาณปฏิสัมภิกา-ปริชาแจ้งในความคิดทันการ ๑*] เพราะฉะนั้น ภาวะที่จะเข้าถึง “**ความตรัสรู้**” [สัมโพธิ-อาสาวิขยญาณ] ได้ นั้น จึงมีความซับซ้อนของธรรมทั้งปวง อันเป็นปัญญาที่เกิดในวิปัสสนาภูมิ [ปัญญาภูมิ] ที่เรียกว่า “**ญาณสัมปยุตต์**” คือ ภาวะที่จิตประกอบด้วยปัญญาโดยใช้เหตุผลในโยนิโสมนสิการ ในการบ่มฝึกปัญญาให้เจริญงอกงามไพบลูดยิ่งขึ้น จึงเป็นเรื่องที่ต้องประพุดติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ทั้ง (๑) **ค้นคว้าศึกษาวิจัยธรรม** และรวมทั้ง (๒) **การลงมือปฏิบัติในภาคสนามแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างแท้จริง** การพิจารณาไตร่ตรองที่มองภาพรวมแห่งการปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ที่ไม่เห็นภาพอย่างแท้จริง จึงนำมาซึ่งความสับสน แม้แต่การเริ่มต้นคิด ก็ประกอบด้วยความคลาดเคลื่อน ไปจากความเป็นจริง การดำเนินชีวิตในการปฏิบัติธรรมนั้น ทุกฝีก้าว นั้น ต้องประกอบด้วย การขัดเกลากิเลสทั้งหลายให้หมดไป ซึ่งหมายถึง “**วิสุทธิ ๗**” ที่สัมปยุตต์กับ “**ญาณ ๑๖-โศปสมญาณ**” อันเป็นหลักสำคัญๆ [รวมทั้ง **อนุปพพปฏิปทา: อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-การจำแนกอารมณ์ ๓๘-โพธิปักขิยธรรม ๓๗**] ฉะนั้น การเข้าถึงภาวะจิต ที่เรียกว่า “**ธรรมสามัคคี**” [ญาณสัมปยุตต์] จึงภาพองค์รวมตามอรรถแห่ง “**ธรรมจักร**” [*ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร*] นั้นเอง คือ การเกิดปัญญาเห็นธรรมทั้งปวง [อกุศลธรรม-กุศลธรรม-อภัยกถธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาวจรธรรม-โลกุตตรธรรม] ที่มาประชุมรวมกันเป็นเพียงหนึ่งเดียวแห่งเอกภาพอันอุดมด้วยปัญญาที่ส่องเห็นแสงสว่างแห่งปัญญา [มนสิการเห็นลักษณะสากลแห่งธรรมทั้งหลาย = **อุปมาน-สังเคราะห์** Induction-Synthesis] โดยธรรมเหล่านั้น ต่างไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน [พิจารณาเห็นลักษณะเฉพาะแห่งธรรมนั้นๆ = **อนุมาน-วิเคราะห์** Deduction-Analysis] เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาเห็นธรรมทั้งปวง จึงเป็นบุคคลที่สามารถตรัสรู้ธรรมด้วยปัญญาเช่นกัน

เพราะฉะนั้น การก้าวสู่ “**ปัญญาเห็นธรรม**” ที่สัมปยุตต์ด้วย (๑) **ฝ่ายสมถะ** [จตุตถฌาน] ได้แก่ “**อภิญญา ๕-ญาณ ๒**” กับ (๒) **ฝ่ายวิปัสสนา** ได้แก่ “**อริยสัจ ๔-ญาณ ๓-ปฏิจจนูปบาท ๑๒**” และ (๓) **ฝ่ายทุบขันธ์ ๕** [วฏฐานคามินีปฏิปทา] ได้แก่ “**วิปัสสนาญาณ ๑๐**” ซึ่งเป็นเรื่องปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ เพื่อก้าวสู่ “**โลกุตตรธรรม ๘**” [มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑] ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องสามารถตามทันการว่า ตำแหน่งที่เกิด “**ปัญญาเห็นธรรม**” อยู่ตรงเขตพรหมแดนปัญญาใด ณ ขณะนั้น สมัยนั้น เพื่อให้สามารถต่อ ยอดปัญญาขึ้นไปให้สูงอีก ตามหลักแนวคิดทางสายกลางแห่งปัญญา [เริ่มด้วยปัญญา ๑ ดำเนินด้วยปัญญา ๑ นำไปสู่ปัญญา ๑] คือ “**มัชฌิมาปฏิปทา**” โดยมีจุดประสงค์เพื่อกำจัด “**มิจฉาทิฏฐิ**” [ที่สุด ๒ อย่าง-ทิฏฐิ ๒-ทิฏฐิ ๓-ลักททินอกพระพุทฺธศาสนา ๓] เพราะฉะนั้น ถึงพิจารณาถึงธรรมทั้งหลาย ที่สัมปยุตต์อยู่เป็นพื้นฐาน [รูปฌาน ๔-ไตรสิกขา-โพธิปักขิยธรรม ๓๗-อริยสัจ ๕-ปฏิจจนูปบาท ๑๒-วิสุทธิ ๗-ญาณ ๑๖-ไตรลักษณ์-วฏฐานคามินีปฏิปทา] ให้พิจารณาถึงภาพประกอบข้างล่างนี้

ภาพประกอบ ๑ ลำดับขั้นในการเจริญภาวนา

หมายเหตุ:

ให้เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่าง “วิชา ๓” กับ “ญาณ ๑๖-โศภสญาณ” เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ถึงขั้น “จตุตถฌาน” [อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ] ดังนี้

(๑) ปุพเพนิวาสานุสติ (ข้อ ๑ ในวิชา ๓) = นามรูปปริจเจทญาณ (ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖)

(๒) จุตูปปาตญาณ (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) = ปัจจัยปริคคหญาณ (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖)

อนึ่ง สำหรับหลักธรรม “ไตรสิกขา” หมายถึง “เสขปฏิบัติ-มงคลปฏิบัติ = อริยสาวกผู้ปฏิบัติเสขปฏิบัติ เรียกว่า ‘ผู้ประกอบด้วยข้อปฏิบัติ อันเป็นไปเพื่อห้องแห่งวิปัสสนา’ (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้า 69 FILE 20) ดังนี้” [จรณะ ๑๕: สีสัมปทา ๑-อปันณกปฏิบัติ ๓-สัทธรรม ๓-ฌาน ๔] ข้อพึงพิจารณาเพิ่มเติม คือ พระอานนทเป็นพหูสูตทรงพระไตรปิฎก ท่านสามารถจะกล่าวสิกขาทั้งสามด้วยปิฎกทั้งสามได้ (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้า 65 FILE 20) โดยมีนัย ดังนี้

- (๑) เมื่อกล่าวถึง “อริศีลสิกขา” คือ วินัยปิฎกทั้งหมด
- (๒) เมื่อกล่าวถึง “อริจิตตสิกขา” คือ สุตตันตปิฎกทั้งหมด
- (๓) เมื่อกล่าวถึง “อริปัญญาสิกขา” คือ อภิธรรมปิฎกทั้งหมด

ส่วน “อเสขปฏิบัติ” หมายถึง “สัมมัตตะ ๑๐” ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ [อริยมรรค ๔] - สัมมญาณ [อริยผล ๔] - สัมมาวิมุตติ [อรหัตตวิมุตติ]

ในประการสุดท้ายนี้ พระสัทตศาสนาของพระศาสดานั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมตามแนวทาง “มัชฌิมาปฏิบัติ” นั้น สามารถรู้เห็นผลแห่งการปฏิบัติคืออริยมรรคหรือคุณวิเศษแห่งพระธรรมวินัย [ปาพจน์] นี้ เป็นจริงตามคำสอนของพระองค์อย่างน่าอัศจรรย์ ที่เรียกว่า “อนุศาสนิปาฏิหารีย์” ซึ่งเรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ฉะนั้น คำที่กล่าวว่า: “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นตถาคต” เป็นจริงทุกประการ เพราะพระตถาคตผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า “ธรรมกาย” [พรหมกาย-ธรรมภูต-พรหมภูต] (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้า 150 FILE 15) ฉะนั้น “ธรรมกายคือพระตถาคต” ตามความจริงแล้ว “โลกุตตรธรรม ๕” [มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑] นั้น ย่อมชื่อว่า “พระกายของพระตถาคต” (พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้า 283 FILE 27) เนื่องจาก ธรรมทั้งหลายมีแหล่งกำเนิดจาก “รูปกาย-นามกาย” ของผู้ปฏิบัติธรรมเอง ไม่ใช่จากค่างกายจิตวิญญาณของผู้อื่น กองธรรมทั้งหลายเกิดจากการพิจารณาธรรมหรือสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “มนสิการกรรมฐาน” ภายในตัวตนของตนเองเป็นหลัก คำว่า “ปัญญาเห็นธรรม” [ธรรมจักขุ-ดวงตาเห็นธรรม] ก็หมายถึง การรู้เห็น “ขันธ ๕” ของตนเอง พิจารณาดู ไตร่ตรองดู โดยใช้หรือกำหนดสติตามพิจารณาภาวะจิต [วิถิจิต-ในวิญญาณปวัตติ ๑๔] ของตนเอง โดยอาศัยภูมิปัญญาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นเกณฑ์ [ปฏิบัติศีลธรรม = ไตรสิกขา-อริยมรรคมีองค์ ๘-โพธิปักขิยธรรม ๓๗-อริยสัจ ๔-ปัจจุสมุปบาท ๑๒-ไตรลักษณ์] ในการพิจารณาธรรมหรือสภาวะธรรมทั้งหลายที่

เกิดขึ้น โดยไตร่ตรองว่า:

- (๑) ทำไมจิตมันถึงเป็นทุกข์ไม่เลิกสักที ที่เรียกว่า “อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์” [นามรูปปริจเฉท ญาณ] แล้ว
- (๒) ค้นหาสาเหตุแห่งทุกข์นั้น [ปัจจยปริคคหญาณ] หลังจากนั้น
- (๓) ก็คิดหาอุบายวิธีที่จะดับเหตุแห่งทุกข์นั้นเสีย [วิปัสสนาญาณ ๑๐-โคตรกญาณ]
- (๔) โดยทำความเข้าใจว่า สภาพที่ปราศจากกิเลสทั้งหลายและกองทุกข์เป็นเช่นใด เพื่อจะได้เข้าไปถึงภาวะเช่นนั้นให้ได้ [มัคคญาณ-ผลญาณ-ปัจจเวกขณญาณ-อาสวัภขญาณ] ที่เรียกว่า “สังจภาวะแห่งพระนิพพาน” [อมตธาตุ]

ในการพิจารณาสภาพธรรมซ้ำๆ ด้วยจิตที่เป็นสมาธิจนถึงขั้น “จตุตถฌาน” หรือ ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร-จิตปราศจากนิวรณ์” จึงเป็นปทัฏฐานสำคัญในการปฏิบัติธรรมในพระธรรมวินัยนี้ ไม่ใช่การนั่งคิด นอนคิด ที่จิตยังสกปรกด้วยกิเลสค้นหาโดยวิปริต [วิปัส ๔: สัจจวิปัส-จิตตวิปัส-ทิวฐวิปัส นำไปสู่วิปัสที่ ๔ คือ (๑) เห็นไม่เที่ยง เป็นเที่ยง (๒) เห็นทุกข์ เป็นสุข (๓) เห็นไม่มีตัวตน มีตัวตน (๔) เห็นไม่งาม เป็นงาม นั่นคือ เป็นผู้มีความคิดคลาดเคลื่อนจากความเป็น โดยธรรมชาติ] ดังนั้น การรักษาจิตให้ดำรงอยู่ในอารมณ์แห่งกรรมฐานอย่างถูกต้อง จึงเป็นภาระหน้าที่สำคัญของผู้ปฏิบัติธรรมจะละเลิกไม่ได้เด็ดขาด โดยไม่แสวงหาสิ่งที่เป็นทุกข์มาไว้ในความครอบครองของตน ให้จิตไปผูกเกี่ยว ไปเกี่ยวข้อง ไปผูกมัดไว้ ในสิ่งนั้นๆ ด้วยกิเลสค้นหาของตน [ราคะ-โทสะ-โมหะ] อย่างหรรทีตาม ปัญญาทั้งหลายที่เกิดจากการเจริญภาวนานั้น เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” นั่นคือ การหมั่นเพียรเจริญภาวนากรรมฐาน [มณฑิการกรรมฐาน = กรรมฐาน ๔๐] ที่เรียกว่า “อนุปปพปฏิบัติทา” ได้แก่ อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-การจำแนกอารมณ์ ๓๘-และ-โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ในปฏิบัติทาทันยนี้ จะขาดไม่ได้ในการเจริญภาวนากรรมฐาน โดยเด็ดขาด ฉะนั้น ธรรมเครื่องนำไปสู่ปัญญาไม่เว้นขาดแห่งนิตยกาล ได้แก่ (๑) “อัปมาทะ” คือ ความไม่ประมาท (๒) เพราะมีสติสัมปชัญญะแห่ง “โยนิโสมนสิการ” (๓) ด้วยการคบหามิตรที่ดี มิตรแท้ผู้เป็นกัลยาณมิตร “กัลยาณมิตตตา” ปัญญาเห็นธรรมทั้งหลายนั้น จึงเกิดขึ้นได้ในทุกข้อธรรม ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจพิจารณาให้เห็นความสัมพันธ์กับธรรมอื่นด้วยกัน ด้วยประการฉะนี้.

